

Судьянинг онгида - адолат, тилида - ҳақиқат,
дилида - поклик бўлиши шарт.

Шавкат МИРЗИЁЕВ

12/2020

ISSN 2181-8991

ОДИЛ СУДЛОВ

Ҳуқуқий, илмий-амалий нашр

Муассис:
Ўзбекистон Республикаси
Олий суди

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Козимджан КАМИЛОВ
Робахон МАХМУДОВА
Икрам МУСЛИМОВ
Холмўмин ЁДГОРОВ
Бахтиёр ИСАКОВ
Мирзоулугбек АБДУСАЛОМОВ
Ибрагим АЛИМОВ
Олим ХАЛМИРЗАЕВ
Акмал МУРОДОВ
Шахноза АХАТОВА
Омонбой ОҚЮЛОВ
Музаффаржон МАМАСИДДИҚОВ

© Реклама нашри ва тижорий йўл билан босилган матнлар.

Тахририят фикри муаллиф фикридан ўзгача бўлиши мумкин.

Кўлёмалар, суратлар тақриз қилинмайди ва қайтарилмайди.

Кўчириб босилганда «Одил судлов» – «Правосудие» нашри кўрсатилиши шарт.

Журнал Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2013 йил 30 декабрдаги 201/3-сонли қарори билан докторлик диссертациялари бўйича илмий мақолалар чоп этиладиган нашрлар рўйхатига киритилган.

2017 йил 29 ноябрда Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигида 0026-рақам билан рўйхатга олинган. 1996 йилдан чиқа бошлаган.

Бош муҳаррир

Камол УБАЙДИЛЛОЕВ

Масъул котиб

Муталиф СОДИҚОВ

Журнал 2015 йилда «Жамият ва мен» республика танловида «Энг яхши ёритилган ҳуқуқий мавзулар» йўналиши бўйича голиб деб топилган.

ТАҲРИРИЯТ МАНЗИЛИ:

100097, Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани,
Чўпонота кўчаси, 6-уй
Х/р 20210000300101763001
ХАБ «Трастбанк» Тошкент филиали
МФО 00850, СТИР 201403038

ТЕЛЕФОН: 278-96-54, 278-91-96,
278-25-96, **ФАКС:** 273-96-60

Email: odilsudlov.oliy@sud.uz

Веб-сайт: www: odilsudlov.sud.uz

Босишга 2020 йил 21 декабрда рухсат этилди. Қоғоз бичими 60X84 1/8. 10 босма табоқ. Офсет усулида чоп этилди. Журнал тахририят компютерида терилди ва саҳифаланди. Буюртма –61. Нашр адади 4625 нусха.

Навбатчи муҳаррир

Муталиф СОДИҚОВ

ИНДЕКС:

якка тартибдаги обуначилар
учун – 908;
ташкilotлар учун – 909.

Сотувда келишилган нархда

«SILVER STAR PRINT» МЧЖ

босмахонасида чоп этилди.

Босмахона манзили: 100 139,

Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, 22-даҳа, 17-уй

ҚОНУНЧИЛИК ВА РАСМИЙ ҲУЖЖАТЛАР

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Судьяларнинг чинакам мустақиллигини таъминлаш ҳамда суд тизимида коррупциянинг олдини олиш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони.....3

8 ДЕКАБРЬ – ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ КОНСТИТУЦИЯСИ ҚАБУЛ ҚИЛИНГАН КҮН

А. Ғафуров. Конституциявий суд ишларини юритишни такомиллаштириш масалалари.....6

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ КОНСТИТУЦИЯСИНING 28 ЙИЛЛИГИ

М. Рустамбаев. Конституция – яшаш ҳуқуқини кафолатловчи муҳим манба.....11

И. Курбанова. Конституцияда инсон ҳуқуқлари кафолатларининг асосий принциплари.....17

МУЛК ҲУҚУҚИ ВА ЖАРАЁН

Ф. Қаршиев. Умумий мулк ҳуқуқининг вужудга келиши ва тасарруф этилиши.....21

МЕҲНАТ МУНОСАБАТЛАРИ

Р. Джўраев. Меҳнат низолари.....25

МУНОСАБАТ

Х. Абдуганиев. ADR – товар белгилари бўйича низоларни ҳал қилишнинг энг мақбул усули.....29

А. Муҳаммадиев. Медиация – суд ҳокимиятининг нуфузини ошириш омили.....32

ҲАҚ ЭВАЗИГА КЎРСАТИЛАДИГАН ХИЗМАТЛАР

У. Маҳмудходжаева. Ички ишлар органларининг эксперт-криминалистика бўлинмалари томонидан ҳақ эвазига кўрсатиладиган хизматларнинг турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари.....35

ЛИЗИНГ ШАРТНОМАСИ

У. Базаров. Лизингнинг имкониятлари ҳамда афзал жиҳатлари.....39

МУНОСАБАТ

Ш. Убайдуллаев. Экстремизм ва терроризмга қарши кураш – Марказий Осиё минтақасидаги тинчлик ва хавфсизлик гарови.....43

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ

С. Джалдасова. Фуқаронинг йўқолган паспортини тиклаш масалалари.....47

СУД ОЧЕРКИ

К. Пансатов, Хонбиби Ҳиммат қизи Маҳамова. Қабрни таҳқирлаган ким?.....50

ЮРИСТ КАРТОТЕКАСИ/КАРТОТЕКА ЮРИСТА.....80

Ўзбекистон Республикаси Президентининг
ФАРМОНИ

СУДЬЯЛАРНИНГ ЧИНАКАМ МУСТАҚИЛЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ҲАМДА СУД ТИЗИМИДА КОРРУПЦИЯНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ ТЎҒРИСИДА

Мамлакатимизда судьяларнинг чинакам мустақиллигини таъминлаш, малакали кадрларни танлаш, судьялик касбига тайёрлаш ва тайинлаш тизимини такомиллаштириш, шунингдек, фуқароларнинг одил судловга бўлган ишончини ошириш бўйича изчил ишлар олиб борилмоқда.

Шу билан бирга, суд тизимида етарли билим ва ҳаётий тажрибага эга бўлган **муносиб кадрларни танлаш** ва лавозимга тайинлаш ҳамда **судьялар фаолиятини холис баҳолаш жараёнларига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари жорий этилмаганлиги** бу борадаги ишлар шаффофлигининг етарлича таъминланмай қолишига сабаб бўлмоқда.

Шунингдек, суд ҳокимияти тизимида коррупция ҳолатларини келтириб чиқарувчи сабаб ва шарт-шароитларни чуқур ўрганиш ва таҳлил қилиш, **коррупцияга қарши курашиш ва унинг олдини олиш тизимини самарали йўлга қўйиш** талаб этилмоқда.

Суд тизимини малакали ва ҳалол пок кадрлар билан тўлдириш, суд органларининг фаолиятида очиқлик ва шаффофликни таъминлаш, фуқаролар ва тадбиркорлик субъектларининг суд ҳокимиятига бўлган ишончини янада ошириш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги ПФ–5729-сон Фармо-

ни билан тасдиқланган 2019–2020 йилларда коррупцияга қарши курашиш Давлат дастури ижросини таъминлаш мақсадида:

1. Судьялар мустақиллигини таъминлаш ва суд тизимида коррупциянинг олдини олиш бўйича давлат сиёсатининг асосий йўналишлари этиб қуйидагилар белгилансин:

судьяларнинг одил судловни амалга ошириш бўйича касбий фаолиятини ҳар қандай кўринишдаги ташқи таъсирлардан самарали муҳофаза қилишни таъминлайдиган ҳуқуқий механизмларни яратиш;

судьяликка кадрларни танлаш, тайёрлаш, лавозимга тайинлаш, шунингдек, судьялар фаолиятини баҳолашда холислик ва шаффофликни таъминлаш, ушбу жараёнларга замонавий ахборот технологияларини изчил жорий қилиш;

судьялар ва суд аппарати ходимлари орасида коррупция ҳолатларининг олдини олиш ва барвақт аниқлашга қаратилган тизимни йўлга қўйиш ҳамда суд тизимида аниқланган ҳар қандай коррупциявий ҳаракатни муросасиз ҳолат деб баҳолаш;

судьяларнинг касбий малакаси, маънавияти ва масъулиятини ошириш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш орқали юксак профессионал судьялар корпусини шакллантириш.

2. Судьялар олий кенгаши (кейинги ўринларда – Кенгаш) ва Олий суднинг қуйидаги-

Ушбу Фармон «Халқ сўзи» газетасида 2020 йил 10 декабрда эълон қилинган.

ларни назарда тутувчи таклифларига розилик берилсин:

а) **2021 йил 1 февралдан** бошлаб суд тизимида коррупция ҳолатларининг олдини олиш, Кенгаш ва суд тизими фаолиятида очиклик ва шаффофликни таъминлаш борасида:

илк бор судьялик лавозимларига номзодларни танлаш бўйича имтиҳон жараёнларини Интернет тармоғи (веб-сайт) орқали онлайн тарзда ёритиб боришни йўлга қўйиш;

судьялик лавозимида номзодлар ва судьяларнинг психологик портрети бўйича касбга муносиблигини баҳолашга кўмаклашувчи электрон дастурни ишлаб чиқиш ва жорий қилиш;

судья фаолиятининг самарадорлигини электрон рейтинг орқали очик ва шаффоф баҳолашни таъминлайдиган аниқ мезонларни ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш;

б) Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар умумюрисдикция судлари ташкил этилиши муносабати билан 2021 йил 1 январдан ушбу судларнинг малака ҳайъатларини шакллантириш.

3. Судьяларнинг юридик жавобгарлиги масаласини ҳал этиш пайтида уларнинг одил судлов билан боғлиқ фаолиятига ҳар қандай аралашувнинг олдини олиш мақсадида шундай тартиб ўрнатилсинки, унга мувофиқ 2021 йилдан бошлаб:

судьяларнинг дахлсизлигини бузганлик ва одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига аралашганлик ҳолатлари юзасидан Кенгаш раиси томонидан киритилган тақдимнома прокуратура органлари томонидан бир ой муддатда кўриб чиқилиб, жиноят иши қўзғатилганлиги ёки қўзғатиш рад этилганлиги ҳақида Кенгашга Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси томонидан хабар берилади;

судьяларни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга гувоҳ ёки гумон қилинувчи сифатида сўроқ қилиш учун чақиришга

тегишли малака ҳайъатлари розилиги билан йўл қўйилади;

суд ҳокимияти мустақиллигини ва судьялар дахлсизлигини таъминлаш, одил судловни амалга оширишга тўсқинлик қилаётган омиллар ва тизимда коррупцияга қарши курашиш ҳолати юзасидан Кенгаш раиси томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентига йил якуни бўйича ахборот тақдим этиб борилади.

4. Кенгашнинг судларда коррупцияни келтириб чиқарувчи омилларни тизимли равишда бартараф қилиш ва унга қарши курашиш самарадорлигини ошириш борасидаги кўйидаги таклифлари маъқуллансин:

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинладиган ва лавозимидан озод этиладиган, фаолиятини доимий асосда амалга оширадиган Кенгаш раисининг ўринбосари лавозимини жорий қилиш;

Судьялар дахлсизлигини таъминлаш бўйича суд инспекцияси негизида Судьялар дахлсизлигини таъминлаш ва коррупциянинг олдини олиш бўйича суд инспекциясини тузиш;

Судьялар касбий тайёргарлигини ташкиллаштириш шўъбасини тугатиш;

Оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорлик қилиш шўъбаси негизида матбуот хизмати ва биринчи бўлим, шунингдек, ижро аппарати негизида ахборот-таҳлил, мурожаатлар билан ишлаш, ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ва ахборот хавфсизлигини таъминлаш тузилмалари ҳамда архив ва девонхона ташкил этиш;

Кенгашга келиб тушаётган шикоятларни умумлашма таҳлил қилиш, аниқланган камчиликларни бартараф этиш борасида судьялар малака ҳайъатлари билан биргаликда аниқ чоралар белгилаш вазифасини юклаш;

судьяларнинг одил судловни амалга оширишдаги фаолиятини рағбатлантиришни йўлга қўйиш, **«Ибратли судья» муко-**

фотини, одил судловни амалга оширишда узоқ йиллар самарали меҳнат қилиб пенсияга чиққан судьялар учун «Суд фахрийси» кўкрак нишонини жорий этиш;

Кенгаш ҳузурида амалдаги моддий ва процессуал ҳуқуқ нормаларини тўғри қўллаш бўйича тавсиявий характерга эга бўлган маслаҳатлар ҳамда судьяларнинг одоб-ахлоқ қоидаларини муайян вазиятларда қўлланилиши юзасидан сўровларига тушунтиришлар бериш ваколатига эга бўлган жамоатчилик асосида фаолият юритувчи **Судьялар клубини** (кейинги ўринларда – Клуб) ташкил этиш.

Белгилансинки, Клуб ўз фаолиятини Кенгаш томонидан тасдиқланадиган Низом асосида амалга оширади ва унинг доимий масъул аъзолари таркиби кўп йиллик иш тажрибасига, чуқур билим ва юксак обрў-эътиборга эга бўлган амалдаги ва фахрий судьялар орасидан шакллантирилади.

5. Кенгаш (Х.Б.Ёдгоров) бир ой муддатда:

Судьялар ассоциацияси (У.Қ.Мингбоев) ва Олий суд (К.Ф.Камилов) билан биргаликда Клуб ташкил этилиши ва фаолиятини бошлаши бўйича чоралар кўрсин;

«Ибратли судья» мукофоти ҳамда «Суд фахрийси» кўкрак нишони билан тақдирлаш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқласин.

6. Кенгаш раисининг доимий асосда фаолият юритувчи ўринбосари лавозими жорий этилиши муносабати билан Судьялар олий мактабининг Илмий ва ахборот-таҳлилий ишлар бўйича директор ўринбосари лавозими тугатилсин.

7. Кенгаш ҳузурида судьялар ҳамжамияти органи бўлган ва ўз фаолиятини жамоатчилик асосида амалга оширадиган судьяликка номзодларнинг Судьялар олий мактабига кириш ва яқунлаш имтиҳонлари натижаларидан норози бўлиб берган мурожаатларини кўриб чиқиш бўйича имтиҳон комиссияси тузилсин ҳамда унинг қарорлари устидан Кенгашга шикоят қилиш тарти-

би белгилансин.

8. Куйидагилар:

Суд ҳокимияти мустақиллигини янада кучайтириш, судьялар дахлсизлигини таъминлаш ҳамда тизимда коррупциянинг олдини олиш бўйича чора-тадбирлар режаси 1-иловага мувофиқ;

Судьялар олий кенгашининг янги тузилмаси 2-иловага мувофиқ тасдиқлансин.

Белгилансинки, Кенгашда ташкил этилаётган янги тузилмалар ва лавозимларнинг шакллантирилиши Кенгаш тузилмасини мақбуллаштириш натижасида бўшаётган 4 та штат бирликлари ҳисобидан амалга оширилади.

9. Кенгаш (Х.Б.Ёдгоров) Олий суд (К.Ф.Камилов) ва Судьялар ассоциацияси (У.Қ.Мингбоев) билан биргаликда бир ой муддатда мазкур Фармоннинг мазмун-моҳиятини тушунтириш ҳамда суд органлари тизимида коррупциявий ҳолатларнинг олдини олиш масалаларида ҳамкорликни йўлга қўйиш, шунингдек, судьялар ва суд аппарати ходимларида коррупцияга нисбатан муросасизлик иммунитетини шакллантириш борасида комплекс чора-тадбирлар дастурини тасдиқласин.

10. Кенгаш манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда икки ой муддатда қонун ҳужжатларига мазкур Фармондан келиб чиқадиган ўзгартириш ва қўшимчалар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрациясига таклифлар киритсин.

11. Мазкур Фармоннинг ижросини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси раҳбари З.Ш.Низомиддинов ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг маслаҳатчиси Р.Р.Иноятов зиммасига юклансин.

**Ўзбекистон Республикаси
Президенти
Ш. МИРЗИЁЕВ**

*Тошкент шаҳри,
2020 йил 7 декабрь*

КОНСТИТУЦИЯВИЙ СУД ИШЛАРИНИ ЮРИТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлаш, Конституция ва қонун устуворлиги тамойилини қарор топтириш ва конституциявий қонунийликни мустаҳкамлаш Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суднинг асосий вазифасидир. Зеро, замонавий давлат ва жамиятда инсон ҳуқуқларини судлов йўли билан ҳимоя қилишнинг энг самарали институти конституциявий одил судлов ҳисобланади¹.

2017 йил 31 майда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги Конституциявий Қонун инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш соҳасида Конституциявий суднинг ролини оширишда муҳим омил бўлди. Конституциявий судга халқаро шартномаларни ратификация қилиш тўғрисидаги қонунлар ҳамда конституциявий қонунларнинг Конституцияга мувофиқлигини улар Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан имзолангунига қадар ўрганиш каби янги ваколатлар юкланди. Конституциявий судга кўриб чиқиш учун масала киритиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар доираси кенгайтирилди.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг муайян ишда қўлланилиши лозим бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқлиги тўғрисида судлар ташаббуси билан киритилган мурожаатни кўриб чиқиш ҳамда конституциявий

судлов ишларини юритиш амалиётини умумлаштириш натижалари юзасидан ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарига ва Ўзбекистон Республикаси Президентига мамлакатдаги конституциявий қонунийликнинг ҳолати тўғрисида ахборот тақдим этиш каби янги вазифалар юкланди.

Шу билан бирга, мамлакатимизда конституциявий назорат институтини кучайтириш, уни амалга ошириш механизмларини такомиллаштиришни тақозо қилувчи, ўз ечимини кутаётган муаммолар мавжуд. Чунончи, конституциявий судлов ишларини юритишнинг ҳуқуқий механизмлари қонунда етарлича тартибга солинмаган, конституциявий шикоят институти мавжуд эмас.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Конституциямиз қабул қилинганлигининг 27 йиллиги муносабати билан сўзлаган нутқида мамлакатимизда демократик ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш учун ҳаётимизнинг барча жабҳаларида конституциявий назоратни кучайтиришимиз зарурлигини таъкидлаган эди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги ПФ-5953-сонли Фармони билан тасдиқланган 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини

«Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид Давлат дастурида «Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги Конституциявий Қонунга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш, унда Конституциявий судга масалалар киритиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар доирасини Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил, шунингдек фуқаролар ва юридик шахсларни киритиш орқали кенгайтириш белгилаб қўйилди.

Мазкур Фармон ижроси бўйича Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди томонидан «Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги Конституциявий Қонуннинг янги таҳрирдаги лойиҳаси тайёрланди ва қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи асосида Олий Мажлис Қонунчилик палатасига киритилди. Қонун лойиҳаси ҳозирги кунда мамлакатимиз парламентида муҳокама қилинмоқда.

Ривожланган демократик давлатларда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда кенг маънода фуқаролар ва юридик шахсларга конституциявий судлов органига шикоят билан мурожаат қилиш сифатида тушуниладиган конституциявий одил судловга эга бўлиш масаласига алоҳида эътибор қаратилади. Зеро, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш учун фуқароларга конституциявий судга шикоят билан мурожаат қилиш ҳуқуқини таъминланиши муҳим аҳамият касб этади.

Конституциявий шикоятнинг мазмуни ва моҳияти фуқароларнинг конституциявий назорат органига ҳуқуқ ва эркинликларини бузаётган қонуннинг конституциявийлигини текшириш талабида намоён бўлади. Конституциявий шикоят инсти-

тути суд ҳимоясигина эмас, балки қонун ҳужжатлари сифати ва самарадорлигини оширишга ҳамда конституциявийлигини таъминлашга таъсир қиладиган ҳуқуқий воситадир.

«Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги Конституциявий Қонун янги таҳрирдаги лойиҳасида фуқаролар ва юридик шахслар томонидан Конституциявий судга шикоят бериш ҳуқуқини мустаҳкамлаб қўйилганлиги мазкур Қонуннинг энг муҳим янгилиги дейиш мумкин.

Хорижий мамлакатлар конституциявий судлари тажрибасидан келиб чиқиб, муайян ишда қўлланилган қонун билан ҳуқуқлари бузилганлиги юзасидан фуқаролар ва юридик шахслар Конституциявий судга мурожаат қилиш ҳуқуқи доираси аниқ белгилаб қўйилмоқда. Фуқаролар ва юридик шахслар Конституциявий судга мурожаат қилиши мумкин:

агар қонун фуқаро ёки юридик шахснинг конституциявий ҳуқуқларини бузаётган бўлса;

муайян ишда қўлланилган ва ишнинг судда кўриб чиқилиши тугалланган бўлса.

Яъни, фуқаролар ва юридик шахслар фақат қонун билан уларнинг конституциявий ҳуқуқлари бузилганлиги юзасидан шикоят қилишлари мумкин. Бундай шикоятлар суднинг барча бошқа ҳимоя чоралари қўлланилган, ишни кўриб чиқиш тугаган кундан бошлаб бир йилдан кечиктирмай берилади.

Шунингдек, Конституциявий судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар доираси кенгайтирилмоқда. Амалдаги Қонунда 11 та субъект Конституциявий судга масала киритиш ҳуқуқига эга бўлса, Қонун лойиҳаси билан 14 та субъектга шундай ҳуқуқ берилмоқда. Жумладан, Конституциявий судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар қаторига қуйидагилар киритилмоқда:

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) ўринбосари – Бола ҳуқуқлари бўйича вакил;

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий маркази;

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакили.

Мазкур субъектларнинг конституциявий назорат субъектлари доирасига киритилиши, шубҳасиз, Конституциявий суднинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш соҳасидаги ролини янада оширишда муҳим омил бўлади.

Хорижий мамлакатлар конституциявий судларида Конституциявий суд судьялари томонидан масала киритиш амалиёти учрамайди. Шу боис, Конституциявий суд судьяларининг ташаббуси билан масала киритиш ҳуқуқи бекор қилиниши режалаштирилмоқда. Бу, ўз навбатида, кўриб чиқиладиган масалага нисбатан судьяларнинг ҳолислигини таъминлашга хизмат қилади.

Конституциявий суд фаолият юритадиган аксарият мамлакатларда судьялар таркиби 9 нафар, айрим аҳолиси кўп ёки федератив тизимига эга бўлган давлатларда эса судьялар 12 дан 19 нафаргача бўлган таркибга эга. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди таркиби етти нафар судьядан иборат. Хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқиб, шунингдек конституциявий шикоят институтининг жорий этилиши муносабати билан Конституциявий суд таркибини 9 нафар судьядан иборат этиб белгилаш назарда тутилган.

Суд ҳокимиятининг мустақиллигига оид халқаро стандартларга мувофиқ Конституциявий суд судьяларининг мустақиллиги уларнинг ваколат муддатига ҳам боғлиқ ҳисобланади. Хорижий мамлакатлар қонун-

чилигида судьялар 6 йилдан 12 йилгача бўлган муддатга бир ёки икки марта сайланиши белгиланган. Масалан, Арманистонда Конституциявий суд судьяси бир марта 12 йилга, Белорусда – қайта сайланиш ҳуқуқи билан 11 йилга, Германияда – бир марта 12 йилга, Кореяда – икки марта 6 йил, Бельгия ва Россияда эса муддатсиз даврга сайланади.

Ўзбекистон Республикаси умумий юрисдикция суди судьяларининг ваколат муддатларига мутаносиб равишда Конституциявий суд судьясининг ваколоти муддатини биринчи марта сайланганида беш йил, иккинчи марта сайланганида ўн йил этиб белгилаш мақсадга мувофиқ бўлади. Шу билан бирга, айтиб ўтиш керакки, бир мартадан ортиқ Конституциявий суднинг судьяси этиб сайланиши мумкин эмаслиги тўғрисидаги амалдаги норма сақлаб қолиниши лозим.

Немис олими А.Бланкенагелнинг таъкидлашича, конституциявий судлов ишларини юритишда қатъий қоидалар ўрнатилиши мақсадга мувофиқ эмас, ҳеч қандай процессуал нормаларда назарда тутилмаган вазиятлар юз бериши мумкин, бундай ҳолларда Конституциявий суд ўзи мустақил ҳаракат қилиш имкониятига эга бўлиши керак².

Дарҳақиқат, конституциявий судлов ишларини юритишнинг процессуал жиҳатлари фуқаролик, жиноят ва маъмурий судлов процессуал қонунчилигидаги каби батафсил тартибга солинмаган. Конституциявий суд судлов ишларини юритиш орқали мамлакатда конституциявий назоратни амалга оширади. Конституциявий судлов ишини юритишнинг мақсади ишнинг фактик ҳолатини аниқлаш эмас, балки ҳуқуқий масалани кўриб чиқиш, норматив-ҳуқуқий ҳужжатни ёки унинг бир қисмини Конституция норма ва принципларига мослиги нуқтаи назаридан текширишдан иборат.

Конституциявий судда иш юрителишнинг процессуал қоидалари Конституциявий суднинг ўзи томонидан тасдиқланган Регламент билан белгиланган. Хорижий мамлакатлар амалиётида процессуал қоидалар қонун билан тартибга солинган.

Таъкидлаш жоизки, иш юрителишнинг процессуал қоидалари бевосита инсон ҳуқуқларини амалга ошириш билан боғлиқ ва шунинг учун ҳам бундай нормалар қонун даражасида белгиланиши мақсадга мувофиқ бўлади. Шунга кўра, «Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги Конституциявий Қонуннинг янги таҳрирдаги лойиҳасида конституциявий судлов ишларини юрителишнинг процессуал қоидалари тартибга солинмоқда.

Конституциявий суд фақат Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига амал қилган ҳолда ишларни кўради. Суд ишларини юрителиш Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг устунлиги принципи, қонун чиқарувчи ҳамда ижро этувчи ҳокимиятнинг ҳужжатларида инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари устунлигига оид конституциявий принцип ва нормалар асосида амалга оширилади.

Қонун лойиҳасида Конституциявий судга мурожаат қилиш, мурожаатни дастлабки кўриб чиқиш, ишни кўриб чиқиш учун қабул қилиш, Конституциявий суд ишларини юрителишнинг иштирокчилари, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, суд муҳокамаси, суд мажлиси баённомаси, процессуал муддатлар, суд чиқимлари ва харажатларни қоплаш тартиби, айрим турдаги ишлар бўйича иш юрителишнинг хусусиятлари каби процессуал нормалар ўз аксини топган.

Шунингдек, Конституциявий судда ишларни кўриб чиқиш муддатлари аниқ белгилаб қўйилмоқда. Агар мурожаат белгиланган талабларга жавоб берса, Конституциявий суд уни олинган кундан бошлаб

етти кунлик муддатдан кечиктирмай ўрганишга киришади. Конституциявий судда кўриб чиқиладиган иш юзасидан қарор тегишли мурожаат олинган пайтдан бошлаб кечи билан уч ой ичида қабул қилинади.

Айни пайтда алоҳида тоифадаги ишларни кўриш ва қарор қабул қилиш муддати қисқа бўлиши ҳам мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Президенти томонидан имзолангунига қадар Ўзбекистон Республикаси конституциявий қонунларининг, Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномаларини ратификация қилиш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонунларининг Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқлигини аниқлаш тўғрисидаги ишлар бўйича Конституциявий суд тегишли ҳужжатларни қабул қилган кундан бошлаб кечи билан ўн беш кун ичида қарор қабул қилади.

Конституциявий судда ишларни кўриб чиқиш учун асос бўлиб ваколатли давлат органлари, мансабдор шахсларнинг мурожаати, шунингдек фуқаролар ва юридик шахсларнинг шикоятлари ҳисобланади.

Конституциявий суд ишларини юрителиш тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги асосида амалга оширилади. Тарафлар кўриб чиқиладиган иш юзасидан далиллар тақдим этиш, илтимосномалар баён этиш, фикрлар билдириш, ўз нуқтаи назарини ҳимоя қилиш бўйича тенг ҳуқуқ ва имкониятлардан фойдаланади.

Конституциявий суд маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорларининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқлигини аниқлаш, Ўзбекистон Республикаси қонунларининг нормаларига расмий шарҳ бериш тўғрисидаги ишларни ёзма ҳужжатлар асосида оғзаки эшитувлар ўтказмасдан кўриб чиқиши мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Конституциявий суд конституциявийлиги

шубҳа туғдирган аниқ норматив-ҳуқуқий ҳужжат юзасидан қарор қабул қилади. Конституциявий суд норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг Конституцияга мувофиқлигини текшириб, текширилган ҳужжатга асосланган ёхуд унинг қоидаларини такрорлайдиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар хусусида ҳам, гарчи Конституциявий судга киритилган мурожаатда улар тўғрисида сўз юритилмаган бўлса-да, бир вақтнинг ўзида қарор қабул қилиши мумкин.

Қонун лойиҳасида Конституциявий суднинг қарори қатъий ва унинг устидан шикоят қилиш мумкин эмаслиги тўғрисидаги императив норма мустаҳкамлаб қўйилмоқда. Конституциявий суднинг қарори билан Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ эмас деб топилган норматив-ҳуқуқий ҳужжат ёки унинг қисми ўзининг амал қилишини тугатади.

Шунингдек, Конституцияга мувофиқ эмас деб топилган норматив-ҳуқуқий ҳужжат асосида қабул қилинган давлат органларининг қарорлари ҳам ҳақиқий эмас деб ҳисобланади. Бинобарин, давлат органлари, мансабдор шахслар Конституцияга мувофиқ эмас деб топилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қўллаш, фуқаролар эса унга риоя қилиш мажбуриятдан озод бўлади.

Маълумки, «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисидаги» Қонуннинг 43-моддасига мувофиқ Конституция ва қонун нормаларини шарҳлаш уларда ноаниқликлар топилган ва шу сабабли уларни нотўғри ёки зиддиятли тарзда қўлланиш амалиёти шаклланган тақдирда амалга оширилади. Шарҳлаш жараёнида улар

нормаларини аниқлаштиришга қаратилган тузатишлар, ўзгартиришлар, қўшимчалар киритилишига йўл қўйилмайди. Бинобарин, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари нормаларини расмий шарҳлаш ҳақидаги мурожаатда уларда ноаниқликлар мавжудлиги, ва шу сабабли улар амалиётда нотўғри ёки зиддиятли қўлланилаётганлиги ҳақидаги ваз ва далиллар кўрсатилиши талаб этилади. Бундай ишларни кўриб чиқиш яқунлари бўйича Конституциявий суд Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари нормасига расмий шарҳни ўз ичига оладиган қарор қабул қилади.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, «Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги Конституциявий Қонуннинг янги таҳрирда қабул қилиниши мамлакатимизда конституциявий назоратни кучайтиришга, қонунийликни мустаҳкамлашга, конституциявий судлов ишларини юритишни такомиллаштиришга ва пировард натижада фуқароларнинг Конституцияда белгиланган ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилишга хизмат қилади. Фуқаролар ва юридик шахсларнинг Конституциявий судга тўғридан тўғри мурожаат қилиш ҳуқуқини берилиши мамлакатни янада демократлаштириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлаш йўлида қўйилган жиддий қадам бўлади.

А. ҒАФУРОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Конституциявий суди раиси
ўринбосари, юридик
фанлар номзоди

¹Саидов А. Х. «Контроль за конституционностью нормативно-правовых актов законодательной и исполнительной власти – важный механизм защиты прав и свобод человека». //Ҳокимият тармоқларининг бўлиниш принципини амалга ошириш ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда конституциявий суднинг роли: Ўзбекистон ва хорижий мамлакатлар тажрибаси: халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: Vaktoria press, 2016. – 37-43, 37-6.

²Қаранг: Бланкель А. Российский Конституционный суд: видение собственного статуса // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. 1994. № 2. –С. 35.

КОНСТИТУЦИЯ – ЯШАШ ҲУҚУҚИНИ КАФОЛАТЛОВЧИ МУҲИМ МАНБА

Мамлакатимизда инсон ҳуқуқини ҳимоя қилиш, унинг ҳуқуқий кафолатларини мустаҳкамлаш энг устувор масала ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига амал қилинишини таъминлаш, ҳар бир шахснинг кадр-қимматини эъозлаш биз барпо этаётган очик, эркин ва адолатли жамиятнинг ажралмас хусусиятидир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 24-моддасида яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқи эканлиги, инсон ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноят эканлиги белгилаб қўйилган.

Ҳар бир инсон ҳаёти энг олий қадрият ҳисобланади. Шунга мувофиқ инсоннинг барча табиий ва узвий ҳуқуқлари орасида яшаш ҳуқуқи биринчи даражали ўринга эга. Шахснинг яшаш ҳуқуқи – бу инсоннинг туғилиши билан вужудга келадиган, фақат ўзининг биологик мавжудлигини таъминловчи ҳамда давлат томонидан муҳофаза этиладиган ҳуқуқдир.

Яшаш ҳуқуқини таъминлаш мақсадида «Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида», «Атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш тўғрисида», «Аҳолини сил касаллигидан муҳофаза қилиш тўғрисида», «Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида», «Аҳоли ўрғасида микронутриент етишмаслиги профилактикаси тўғрисида», «Йод етишмаслиги касалликлари профилактикаси тўғрисида», «Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида», «Одамнинг иммунитет танқислиги вируси келтириб чиқарадиган

касаллик (ОИВ инфекцияси) тарқалишига қарши курашиш тўғрисида», «Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида», «Суғурта тўғрисида», «Фуқароларнинг репродуктив саломатлигини сақлаш тўғрисида»ги каби қонунлар қабул қилинди.

Яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсон ва индивиднинг бирламчи ҳуқуқидир. Инсоннинг яшашга бўлган ҳуқуқининг мустаҳкамланиши давлатда демократиянинг қай даражада ривожланганлигини белгиловчи асосий мезон ҳисобланади. Айнан, барча ҳуқуқлар тизимида яшаш ҳуқуқининг аҳамияти катталиги унинг мутлақ мазмун касб этишини билдиради. Шунинг учун инсоннинг яшаш ҳуқуқи унинг ажралмас ҳуқуқи сифатида тан олинади.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясининг 3-моддасида ҳар бир инсон яшаш, эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эгалиги қатъий белгилаб қўйилган. Ушбу қоидага ҳамоҳанг тарзда, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 24-моддасида яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқи эканлиги, инсон ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятлиги мустаҳкамлаб қўйилган.

Конституциямизда яшаш ҳуқуқининг мустаҳкамланиши давлат томонидан уни қўриқлаш ва ҳимоя қилишнинг кучли механизмини яратишни талаб қилади. Бу борадаги тадбирлар нафақат жиноятчиликнинг олдини олиш ёки жиноятга қарши курашиш натижасидаги ҳуқуқни ҳимоя қилиш фаолиятини, балки ижтимоий соҳада ҳам инсон ҳаётининг таъминлани-

шини ўз ичига олади.

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ва уни зарурий ҳуқуқий кафолатлашга алоҳида эътибор қаратилди. Хусусан, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини турли тажовузлардан ҳимоя қилишнинг ишончли кафолатларини таъминлаш, уларнинг шаъни ва қадр-қиммати камситилишига, қонуний манфаатлари чекланишига йўл қўймаслик каби масалалар устуворлик касб этди.

Биринчи бор яшашга бўлган ҳуқуқ юридик жиҳатдан 1776 йил 4 июнда қабул қилинган АҚШ Мустақиллик Декларациясида мустаҳкамланган. Унда барча одамларнинг тенглиги, яшаш, эркинлик, шахсий бахтга эришиш ҳуқуқи эълон қилинган¹.

Аввалги давлатчилик ва давлат фаолиятининг мақсадлари моҳиятидан келиб чиқиб, ушбу қоида бир неча аср ўтган бўлса-да, бирон-бир давлатнинг конституциявий ҳужжатларига киритилмади. XVIII ва XIX асрларда қабул қилинган конституцияларда яшаш ҳуқуқи назарда тутилмаган бўлиб, уларда инсоннинг бошқа шахсий ҳуқуқларига алоҳида эътибор берилди. Яшаш ҳуқуқи орадан анча вақт ўтгач, баъзи бир давлатлар: Финляндия (1919 й.), Португалия (1933 й.), Ирландия (1937 й.) давлатларининг конституцияларига киритилди.

БМТ Бош Ассамблеясининг 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясида яшаш ҳуқуқининг халқаро миқёсда тан олинганлиги мазкур ҳуқуқнинг XX асрнинг иккинчи ярмида қатор давлатлар, жумладан, ГФР (1949 й.), Испания (1978 й.) конституцияларига киритилишига тўртки берди.

1966 йил 19 декабрда қабул қилинган Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пактнинг 6-моддасига кўра,

яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқидир. Бу ҳуқуқ қонун билан муҳофаза қилинади. Ҳеч ким ўзбошимчалик билан ҳаётдан маҳрум этилиши мумкин эмас. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев Конституциямиз қабул қилинганнинг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзлаган нутқида таъкидлаганидек, Конституциямизда Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг асосий принциплари ўз аксини топган.

Яшашга бўлган конституциявий ҳуқуқнинг мустаҳкамланиши ҳуқуқни амалга оширишнинг ташқи механизми ва муҳофаза қилинишининг кафолатланишидан иборатдир. Яшашга бўлган ҳуқуқ қуйидаги конституциявий нормаларда ўз аксини топган:

биринчидан, мазкур ҳуқуқни бевосита мустаҳкамловчи конституциявий нормалар (Конституциянинг 24-моддаси);

иккинчидан, ушбу ҳуқуқни таъминлашнинг асосий шартлари шакллантирилган конституциявий нормалар. Бунга барча конституциявий нормалар киритилиши мумкин, чунки улар конституциявий тузум, давлатнинг тузилиши ва сиёсати, инсон ва давлат муносабатларини тартибга солади, уларнинг барчаси ҳаётга бўлган ҳуқуқни таъминлаш учун зарурдир;

учинчидан, ушбу нормаларда фуқароларнинг махсус ҳуқуқлари шахснинг иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлари, шунингдек барча табиий ҳуқуқлари мустаҳкамланган бўлиб, улар ҳам кафолат бўлиб хизмат қилади.

Ўлим жазоси демократия ва инсон ҳуқуқларига зиддир. Ҳеч бир давлат, ҳеч бир шароитда, ҳеч бир сабабларга кўра инсонни унинг узвий ва табиий ҳуқуқи – яшаш ҳуқуқидан маҳрум қилишга ҳақли эмас. Ҳозирги вақтда жаҳоннинг кўп давлатларида ўлим жазоси қонунда ёки амалда бекор қилинган. Ушбу жазо бекор қилинган ёки ўлим жазосини тобора кам

қўллаётган давлатлар сони кўпаймоқда.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13-моддасига мувофиқ инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий кадриятдир.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, тоталитаризм даврининг Жиноят кодексига ўттиздан ортиқ жиноят учун ўлим жазоси назарда тутилган эди. Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритганидан сўнг, конституциявий тузумнинг тубдан ислоҳ қилиниши учун имконият туғилди. Ушбу янги ҳуқуқий сиёсат, жумладан, жиноят қонунчилигини такомиллаштириш заруриятини вужудга келтирди. Мустақил давлатнинг янги Жиноят кодексини ишлаб чиқиш масаласи кечиктириб бўлмайдиган вазифалар қаторидан ўрин олди. Бу Кодекс янги ижтимоий-иқтисодий тизимда юзага келаётган ижтимоий-сиёсий вазиятни, шунингдек ўз суверен ривожланиш истиқболларини ҳисобга олган ҳолда, Ўзбекистонда жиноятчиликка қарши курашнинг ҳуқуқий негизини ташкил этиши лозим эди.

Табиийки, амалдаги Жиноят кодекси концепциясини яратиш вақтида ўлим жазоси масаласи ўз ечимини кутаётган долзарб муаммолардан бири эди ва у жиноятчиликка қарши кураш стратегияси концепциясига мувофиқ ҳал қилинди.

Халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принцип ва нормалари, Ўзбекистон Республикаси Конституциясидаги яшаш ҳуқуқининг дахлсиз эканлиги белгиланган қоидалардан келиб чиқиб, шунингдек жиний жазоларни янада либераллаштиришга қаратилган муайян тадбирларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 1 августдаги «Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида»ги Фармонида кўра ўлим жазоси жиний жазо тури сифатида 2008 йил 1 январдан эътиборан бутунлай бекор қилинди ва

у узок муддатга ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси билан алмаштирилди. Бу Фармонга мувофиқ 2007 йил 11 июлда «Ўлим жазоси бекор қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди.

Шундай қилиб, ўлим жазосини қўллаш соҳасининг нафақат қонунчилик, балки қонун ҳужжатларини амалда ижро этиш даражасида ҳам торайиши, шунингдек унинг бутунлай бекор қилиниши инсонпарварлик, инсоннинг кадр-қиммати, ҳуқуқ ва манфаатларининг янада ошгани, Ўзбекистон Республикасининг халқаро мажбуриятларини бажарганлигини қайд этиш имконини беради.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19-моддасига биноан, фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустақамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев бежизга Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқида судларнинг чинакам мустақиллиги ва қонун устуворлигини таъминлашга йўналтирилган кенг қамровли ислохотлар изчил амалга оширилаётганлигига алоҳида тўхталиб ўтмади².

Мазкур конституциявий ҳуқуқлар умумэътироф этилган халқаро-ҳуқуқий андозаларга тўла мос келади. Хусусан, Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Европа Конвенцияси (Рим, 1950 йил 4 ноябрь)-нинг 2-моддасига кўра, ҳар бир шахннинг яшаш ҳуқуқи қонун билан муҳофаза қилинади. Ҳеч ким жиноят содир этганлик учун суднинг қонунга мувофиқ чиқарилган ўлим жазосини қўллаш ҳақидаги ҳукмсиз ҳаётдан маҳрум эти-

лиши мумкин эмас.

Ҳозирги вақтда бутун дунёда жиноят билан боғлиқ қонунларнинг инсонпарварлашувиغا эътибор тобора кучайиб бораётганлиги муносабати билан ўлим жазосидан воз кечиш муаммоси алоҳида аҳамият касб этмоқда. Аммо, баъзи давлатларда ўлим жазоси ханузгача амалда қўлланилиб келинмоқда.

Европада ўлим жазосини бекор қилиш масаласи XVIII аср охирида кўтарилди ва фақат XX аср ўрталарида узил-кесил ҳал қилинди, янги тарихда ўлим жазоси биринчи марта қонун ҳужжатларидан чиқариб ташланган АҚШда эса бу жазо ханузгача бекор қилингани йўқ. Ҳозирги вақтда АҚШнинг 28 та штатида ўлим жазоси қўлланилиб келинмоқда. Мисол учун, 2018 йилда Кўшма Штатларда 25 та ўлим жазоси ижро этилган³.

Мавжуд маълумотларга кўра, 2017 йилда Хитой, Эрон, Саудия Арабистони, Ироқ ва Покистон қатллар сони бўйича етакчи бешта мамлакат қаторига кирган⁴.

Кўпгина мусулмон мамлакатларида тош отиш ханузгача мавжуд. Баъзи ҳолатларда Сомали, Яман, Судан, Эрон, Саудия Арабистонида мазкур жазо чораси қўлланилиб келинмоқда. Масалан, Эронда расмий амалда олиш билан биргаликда, жарликдан улоқтириш жазоси ҳам қўлланилади⁵.

Европада ҳали ҳам Беларусь Республикаси ўлим жазоси қўлланиладиган ягона давлат ҳисобланади. Беларусь Республикаси Конституциясида (24-модда) келтирилишича: «Ўлим жазоси унинг бекор қилинунига қадар қонун доирасида қўлланилади, жуда оғир жиноятлар учун истисно жазо сифатида ва фақат суд ҳукмига биноан». Ўлим жазоси аёллар, ўн саккиз ёшга тўлмасдан жиноят содир этган шахсларга ва жазо куни олти беш ёшга тўлган эркакларга тайинлиши мумкин эмас.

Инсонларнинг яшаш ҳуқуқини ҳимоялаш мақсадида аҳолининг фикр ва мулоҳазаларини ўрганиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, Гэллап тадқиқот маркази томонидан 2018 йил октябрь ойида ўтказилган сўров натижаларига кўра, америкаликларнинг 56 фоизи ўлим жазосини қўллаб-қувватлаган, 44 фоизи ўлим жазосига қарши чиқишган. Пью Тадқиқот маркази томонидан ўтказилган сўровномада ҳам шунга ўхшаш маълумотлар кўрсатилган: 54 фоиз иштирокчилар ўлим жазосини қўллаб-қувватлаган, 46 фоизи эса ўлим жазосига қарши чиқишган⁶.

Эътиборлиси, «Quinnipiac» тадқиқот маркази томонидан ўтказилган сўров натижаси шуни кўрсатдики, жамоатчиликнинг кўпчилиги қисми ўлим жазосининг қўлланишига мутлақо қарши (71 фоиз)⁷.

Ўлим жазоси институтининг мавжудлиги жамиятда инсонийликнинг йўқолишига олиб келади. Ўз-ўзидан равшанки, Ўзбекистон жиноят ҳуқуқининг ривожланиши тарихини ўрганиш, бу жазонинг бекор қилиш йўналишидан борилганлигини кўрсатади. Мамлакатимизда ўлим жазосини дарҳол бекор қилиш учун зарур шарт-шароит етарлими ёки мамлакат бу қадамни ташлашга тайёр бўлиши учун маълум вақт ўтиши керакми? деган масала яқин вақтгача баҳс-мунозараларга сабаб бўлиб келди. Унинг вақтидан аввал бекор қилиниши салбий оқибатларга сабаб бўлиши, бу эса ўлим жазосини бекор қилишни обрўсизлантириши ёки ҳатто чет мамлакатларнинг жиноят қонунчилигида кўп қарра кузатилган мазкур жазони тиклаш заруриятини вужудга келтириши мумкин эди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Конституциямиз қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимда таъкидлаганидек, «инсонни фақат жазолаш билан, фақат репрессив усуллар билан тарбиялаб

бўлмади. Инсонни тарбиялаш учун бутун жамият ҳаракат қилиши, авваламбор, жиний ҳолатларни туғдирадиган сабаб ва омилларни ҳаётимиздан бартараф этишимиз керак»⁸.

Баъзи бир мутахассислар ўлим жазоси қўлланилмайдиган мамлакатларда одам ўлдириш мазкур жазо тури мавжуд бўлган давлатлардагидан бир неча баравар камроқ эканлигини ҳам қайд этадилар.

Ҳозирги вақтда барча мамлакатларда жиноятчиликнинг ўсиши бутун жаҳонда кузатилаётган криминологик кескинликнинг кучайиши билан боғлиқдир. Жумладан, сўнгги 30-40 йил ичида жиноятчилик АҚШда 7-8 баравар, Буюк Британияда – 6-7 баравар, Францияда – 5-6 баравар ўсган. Шундай қилиб, давлатнинг жиноят-ҳуқуқий сиёсати воситаси сифатида қонунда ўлим жазосининг мавжуд ёки мавжуд эмаслиги жиноятчиликни тийиб туришга сезиларли даражада таъсир кўрсатмайди.

Ўзбекистонда охириги йилларда инсонларнинг яшаш ҳуқуқини амалга ошириш орқали юзага келадиган бошқа ҳуқуқларни кафолатлашга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрда қабул қилинган «Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлар тўғрисида»ги, 2017 йил 21 февралда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самардорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2017 йил 30 ноябрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Суд-тергов фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармонлари ва бошқа қонун ҳужжатла-

рини бунга бевосита мисол қилиб кўрсатишимиз мумкин.

Ушбу фармонларнинг эътиборга молик жиҳати сифатида, инсон ҳуқуқларининг устуворлигини эътироф этган ҳолда, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоясини таъминлаш, аҳолининг одил судловга бўлган ишончини ошириш, жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлаш асосий мезон сифатида олинган.

Ўзбекистон Республикасининг ўлим жазосини қўллашга доир жиноят сиёсати жаҳонда кечаётган жараёнларга тўла мос бўлиб, мамлакатнинг Асосий Қонунида мустаҳкамланган инсонпарварлик ва одиллик принципларини ўзида тўла акс эттиради.

Инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини самарали ҳимоя қилишни таъминлаш соҳасини ўрганиш шундан далолат берадики, демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштиришга, эркин фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлатни барқарор ривожлантиришга тўсиқ бўладиган баъзи муаммо ва камчиликлар ҳам мавжуд. Булар, биринчидан, инсон ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича фаолиятни таъминлашнинг конституциявий ҳуқуқий механизми ва процедураларини тартибга солишда, инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартларни қонунчиликка ва ҳуқуқни қўллаш фаолиятига имплементация қилишда маълум бўшлиқларнинг мавжудлиги; иккинчидан, инсон ҳуқуқини ҳимоя қилиш бўйича фаолиятни олиб боришда парламент, давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасида ўзаро мувофиқлаштириш ишларининг сустлиги; учинчидан, инсон ҳуқуқи бўйича таълим ва тарбия ишлари, инсон ҳуқуқи соҳасида халқаро мажбуриятлар масалалари бўйича давлат органлари ходимларини тайёрлаш ва малакасини ошириш-

нинг етарли тарзда йўлга қўйилмаганлиги ва ҳоказолар.

Инсонларнинг яшаш ҳуқуқини кафолатлаш мақсадида қуйидаги таклиф ва тавсияларни илгари суриш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз:

биринчидан, инсоннинг яшаш, соғлиғини сақлаш ҳуқуқини таъминлаш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишга хизмат қиладиган Ўзбекистон Республикасининг «Истеъмол саватчаси тўғрисида»ги Қонунини қабул қилиш лозим. Ушбу Қонун бугунги кун реал ҳаётни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилиши ва шу асосда базавий ҳисоблаш миқдори ҳам белгиланиши лозим;

иккинчидан, инсон ҳуқуқини амалда таъминлашда ушбу соҳа бўйича билим ва қўникмага эга бўлиш, кенг тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш кўзланган самарани беради. Шу мақсадда мамлакатимизнинг барча олий таълим муассасаларида «Инсон ҳуқуқи» фанини ўрганишни йўлга қўйиш лозим;

учинчидан, яшаш ҳуқуқини таъминлаш механизмнинг ўзига хос хусусиятидан келиб чиқиб, унинг мазмунини аниқлаштириш ва муфассал очиб бериш учун соҳага оид қонун ҳужжатлари янада такомиллаштирилиши лозим. Шу муноса-

бат билан амалдаги соҳага оид қонун ҳужжатларига, фикримизча, айниқса, Жиноят кодексига, «Жиноят ҳуқуқи» фанининг ҳозирги ютуқларини ҳисобга олиб, инсон ҳаёти билан боғлиқ суиистеъмолликлар содир этилиши мумкинлигини (айниқса, тиббиётдаги – реанимация, трансплантация, репродукция ва ҳ.к.) эътиборга олиб, янги жиноят турлари учун жавобгарлик киритилиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, Конституция биз учун нафақат муҳим ҳаётий қўлланма, балки ғурур-ифтихор, шу заминда истиқомат қилаётган, миллати, тили, динидан қатъи назар, барча инсонлар учун мустаҳкам бир ҳимоя демакдир. Шубҳасиз, Конституциямиз демократик ва умуминсоний қадриятлар юксак даражада қадрланаётган мустақил давлатимизда инсон ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлашга бевосита хизмат қилади.

М. РУСТАМБАЕВ,

Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институти бошлиғи, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган юрист, юридик фанлар доктори, профессор

¹Қаранг: Конституция и законодательные акты буржуазных государств XVII-XIX вв. –М., 1957. 167-б.

²Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоты Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи. www.uza.uz.

³Степанова О.Ю. Смертная казнь в США // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России № 2 (82) 2019.

⁴<https://news.un.org/ru/story/2018/10/1340312>.

⁵<https://vz.ru/question/2019/7/26/989513.htm.l>.

⁶http://www.thefullwiki.org/Capital_punishment_in_the_United_States.

⁷<https://www.cbsnews.com/news/connecticut-governor-signs-death-penalty-repeal/>.

⁸Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараккий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. //Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. «Халқ сўзи», 2017 йил 8 декабрь.

КОНСТИТУЦИЯДА ИНСОН ХУҚУҚЛАРИ КАФОЛАТЛАРИНИНГ АСОСИЙ ПРИНЦИПЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ҳуқуқий пойдевори бўлмиш Конституция қабул қилинганига йигирма саккиз йил тўлди. Асосий Қонунимиз ўтган давр мобайнида янги демократик ҳуқуқий давлатни шакллантириш ҳамда фуқаролик жамиятини қарор топтириш йўлида амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларнинг қонуний замини бўлиб хизмат қилиб келмоқда.

Конституция мустақил Ўзбекистон Республикаси қарор топганлигини қонунлаштиради ва олий даражадаги қонун сифатида давлатимизнинг мақсадини, унинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий тузумини, бошқарувнинг демократик принципларини, жамият ривожланишининг стратегик йўналишларини белгилаб берди. Шунингдек, Асосий Қонунда шахснинг мустақиллиги, ҳокимиятларнинг тақсимланиши, мулкдорлик шакллариининг хилма-хиллиги, мафкуравий ранг-баранглик, ижтимоий, иқтисодий, маданий соҳалардаги демократик кадриятлар конституциявий тузумнинг принциплари сифатида тасдиқланган ва унда фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатланган ҳамда маънавий кадриятларимиз асосларини мустаҳкамлаб қўйилган.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш йўлида Ўзбекистон ўзининг «ўзбек модели» деб ном олган тараққиёт йўлини танлаб олди, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодига ўтиш режасини ишлаб чиқди. Миллий хусусиятлар ва анъаналарни инобатга олган ҳолда демократик ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамияти қуриш,

бозор муносабатларига ўтиш, мустақил давлат манфаатлари устуворлигига ва тенг ҳуқуқли ҳамкорликка асосланган ташқи сиёсатнинг аниқ принципларини ва йўналишларини белгилаб олди.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси инсон ва давлатнинг ҳуқуқий ҳолатини белгилашда инсон ҳуқуқлари устуворлиги, давлат билан фуқаронинг ўзаро сиёсий-ҳуқуқий масъуллиги принципларига асосланувчи тамомила янги концепцияга таянган бўлиб, унда илк бор инсон ҳуқуқлари категорияси конституциявий даражада мустаҳкамлаб қўйилган.

Шу тариқа инсон ҳуқуқларининг янги концепцияси ўзбек конституциявий қонунчилигида ўз юридик тасдиғини топган бўлиб, улар Ўзбекистон фуқароларининг конституциявий ҳуқуқий мақоми сифатида муайян принципларга таянади. Ушбу принциплар универсал хусусиятга эга бўлиб, улар қаторига қуйидагилар киради:

биринчидан, инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ, эркинлик ва мажбуриятлари тенглик ҳамда тенг ҳуқуқлилиқ асосида амалга оширилади. Бу принцип Конституцияда уч жиҳатдан таърифланган: барча фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги; фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг тенглиги; эркалар ва хотин-қизларнинг тенг ҳуқуқлилиги;

иккинчидан, конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларнинг кафолатланганлиги принципи. Жумладан, Асосий Қонуннинг 2-моддасида ёзилишича, давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар.

учинчидан, яна бир муҳим принциплардан бири, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари чекланишига йўл қўйилмаслиги. Мазкур принцип инсонга туғилишидан табиатан тегишли бўлган унинг ажралмас ҳуқуқ ва эркинликлари давлат томонидан тан олинисидан келиб чиқади. Давлат фуқароларнинг конституциявий ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди (43-модда). Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари фақат жамият ҳамда давлат хавфсизлиги нуқтаи назаридан, аҳолининг сиҳат-саломатлиги, халқнинг ахлоқи ва маънавияти, ижтимоий тартибот манфаатлари нуқтаи назаридангина қонунда белгиланган даражада чекланиши мумкин. Аммо, фуқароларнинг яшаш ҳуқуқи, шахсий кадр-қимматини муҳофаза этиш ҳуқуқи, шахсий ҳаёт дахлсизлиги ҳуқуқи, виждон эркинлиги ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқи, қабилар чекланиши мумкин эмас;

тўртинчидан, фуқароларга бериладиган ҳуқуқ ва мажбуриятлар бирлиги принципи. Шахс нафақат муайян ҳуқуқ ва эркинликлар эгаси балки, мажбуриятлар соҳиби ҳам ҳисобланади. Турли-туман ҳуқуқий муносабатлар иштирокчиси бўлмиш фуқаро фақат ҳуқуқ ва имтиёзлардан фойдаланиб қолмасдан, жамият, давлат ва бошқа фуқаролар олдида муайян мажбуриятлар ҳам ўтайди.

Конституциянинг 20-моддасига кўра, фуқаролар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда бошқа шахсларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликларига путур етказмасликлари шарт.

Конституция инсон (фуқаро) билан давлатнинг ўзаро муносабатлари кўламини, ижтимоий ҳаёт асосий соҳаларига давлат аралашувининг чегараси ва характерини белгилаб берди. Мамлакатимизда Асосий Қонунимизга таянган ҳолда Олий Мажлис томонидан бир қанча қонунлар қабул қилинди. Ана шу қонунларнинг мазмун ва

моҳиятига кўра, инсон давлат механизмининг фаол иштирокчиси, жамиятнинг эзгу тилаги ва олий қадриятидир.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Конституциянинг 13-моддасида инсон қадри қуйидагича ўз ифодасини топган: Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади. 19-моддасида эса, фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқлар ва эркинликлари дахлсиздир, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмаслиги таъкидланган. Ана шу талабнинг ижроси сифатида мамлакатимизда «Ҳабас корпус» институтининг жорий этилиши, 2008 йил 1 январдан бошлаб эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқининг судларга берилганлиги Конституцияда назарда тутилган нормаларга тўлиқ мос келади. Амалдаги қонунларга кўра, бу жараён томонларнинг ўзаро тортишуви таъминланган ҳолда амалга оширилади. Яъни, судда гумон қилинаётган шахсга ўзини ҳимоя қилишга барча шароитлар яратилди. Конституция 80-моддасининг 10-бандига ҳамда 93-моддасининг 23-бандига асосан, анъанавий тарзда қабул қилинаётган амнистия актлари ҳам мамлакатимизда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган демократик ислохотлар амалга оширилаётганлигининг ёрқин далилидир.

Конституциямизнинг 25-моддасида эса, «Яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқидир. Инсон ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир», дейилган. Ҳақиқатан ҳам, ҳаёт инсонга Аллоҳ таоло томонидан бахшида этилган энг буюк неъматлардан биридир. Ундан маҳрум этиш эса инсонпарварликка зиддир. Жинойий жазони либе-

раллаштириш борасидаги муҳим ютуқларимиздан бири, мамлакатимизда 2008 йилнинг 1 январидан жиноий жазо сифатида ўлим жазоси бекор қилинди. Унинг ўрнига умрбод ёки узоқ муддатга озодликдан маҳрум этиш жазоси тайинланди. Ўзбекистонда ўлим жазосининг бекор қилиниши, инсоннинг яшаш ҳуқуқини эълон қилувчи умумэтироф этилган халқаро таъминотлари ва меъёрларидан келиб чиққан Бош Қомусимизнинг 24, 25-моддалари талабларига тўлиқ мос келади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг «Инсон ва фуқаронинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари» деб номланган иккинчи бўлими «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси»нинг барча принцип ҳамда қоидаларига тўлатўқис мос келиб Декларацияда кўрсатилган инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари ўз ифодасини топган. Масалан, Конституциянинг инсон (фуқаро) ҳуқуқи, эркинлиги ва бурчларига оид умумий қоидалар (18-22-моддалар); шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар (24-31-моддалар); фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқлари (32-35-моддалар); иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар (36-42-моддалар); инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг кафолатлари (43-46-моддалар) ҳуқуқий мустаҳкамланган. Агар умумий қоидаларни ҳисобга олмаганда Асосий Қонунимизнинг 23 та моддасида (яъни, 24-46-моддалар) инсон ва фуқароларнинг эркинликлари эътироф этилган. Конституциянинг олтита моддасида эса (47-52-моддалар) фуқароларнинг бурч ҳамда мажбуриятлари ифодаланган.

Маълумки, Конституциявий ҳуқуқ мақоми тизимида сўз ва эътиқод эркинлиги муҳим ўрин тутди. Мустақиллик йилларида мамлакатимизда оммавий ахборот воситаларини либераллаштиришга, фуқароларнинг сўз эркинлигини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилди. Лекин, ҳар қандай демократик жамиятда демократиянинг бу шартлари амалдаги қонунларга асосан,

ўз чегара меъёр ва мезонларига эгадир. Масалан, фикр билдириш, сўз эркинлигини кафолатлаш билан бир қаторда урушни тарғиб қилиш, миллий ва диний адоват уйғотишни келтириб чиқарувчи тарғибот ва ташвиқот юритиш чекланади. Конституциямизнинг 29-моддасида «Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга» дейилган. Шунингдек, бу модда ўзининг куйидагича мантиқий давомига эга: «Ҳар ким ўзи истаган ахборотни олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқига эга, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир».

Конституциямизнинг мазмуни ва моҳияти, маънавият ва маърифат масалалари, миллий истиқлол мафқураси ғоялари билан ҳамоҳанглигини алоҳида эътироф этиш лозим.

Конституция ва миллий мафкура, хусусан ҳуқуқий мафкура ўзаро чамбарчас боғлиқдир. Конституция - ҳуқуқий тизим ўзига, унинг бошқа барча унсурларини, яъни манбаларини уюштирувчи, баҳамжиҳат этувчи ва ҳаракатлантирувчи маркази бўлса, миллий ҳуқуқий мафкура - унинг ғоявий асосини, таркибий бўғинларини мазмунан озиклантирувчи ҳамда ягона мақсад сари йўналтирувчи манбадир. Шундай экан, мамлакатимиз Конституцияси миллий ғоя ва миллий мафқуранинг ҳуқуқий асосини ташкил этади.

Маълумки, XXI аср – ахборот ва технологиялар асри. Муҳтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, «фуқароларнинг ахборот соҳасидаги ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш масаласи инсоннинг ахборот олиш, ахборотни ва ўз шахсий фикрини тарқатиш ҳуқуқи ва эркинлигини ўзида мужассам этган бўлиб, бу Ўзбекистонда демократик жамият асосларини барпо этишнинг муҳим шарти, таъбир жоиз бўлса, тамал тоши ҳисобланади». Ҳақиқатан ҳам оммавий ахборот воситала-

ри соҳасини такомиллаштириш бўйича ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирлар амалга оширилди ва бугунги замон талабларига мос келадиган оммавий ахборот воситаларига тааллуқли қонунчилик базаси яратилди.

Конституциямизда эътироф этилган яна бир асосий масала – бу инсоннинг шахсий ҳуқуқидир. Конституцияга кўра инсон, унинг ҳаёти, шаъни, кадр-қиммати, ҳуқуқ эркинликлари – олий қадрият ҳисобланади. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини тан олиш ва ҳимоя қилиш давлатнинг асосий мажбуриятидир. Асосий моҳиятини ҳуқуқ ва мажбуриятлар ташкил этган шахснинг ҳуқуқий мақоми қонунчиликнинг барча соҳалари билан мустаҳкамланган.

Асосий Қонунимизда шахсий ҳуқуқлар билан бирга фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқлари ҳам қонуний мустаҳкамланган. Сиёсий ва мафкуравий ҳурфикрлик (плюрализм) демократик фуқаролик жамиятининг муҳим хусусияти бўлиб, шахснинг эркинлиги, фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлигини, сиёсий ҳаётда фаол иштирок этишини таъминлашга хизмат қилади. Ўзбекистонда амалга оширилаётган сиёсий ислохотларнинг муҳим йўналишларидан бири – мамлакатимиз сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини демократлаштириш, эркинлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, унда миллий ва умуминсоний қадриятларга асосланган сиёсий маданиятни шакллантиришдан иборат.

Конституциянинг яна бир муҳим жиҳатларидан бири, фуқароларга берилган ижтимоий ҳуқуқларининг қонуний мустаҳкамланганлигидир. Асосий Қонунимизнинг 39-моддасида «Ҳар ким қариганида, меҳнат лаёқатини йўқотганда, шунингдек боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга», деб белгилаб қўйилган. Хусусан, парламентимиз томонидан қабул қилинган Ўз-

бекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида»ги, «Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги, «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги, «Фуқароларнинг соғлиғини сақлаш тўғрисида»ги ва бошқа шу каби қонунлар фуқароларнинг ижтимоий ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг қонунчилик асослари бўлиб хизмат қилмоқда.

Бош Қомусимизда қонуний мустаҳкамлаб қўйилган яна бир муҳим масала – фуқароларнинг иқтисодий ҳуқуқларини самарали муҳофаза этиш. Бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий заминини яратиш манфаатларидан келиб чиқиб, Конституция хусусий мулк дахлсизлиги ва унинг давлат томонидан кўриқланишини (53-модда) ҳамда ҳар кимнинг мулкка эгаллик қилиш ҳуқуқини (36-модда) мустаҳкамлади. Хусусий мулкчиликнинг расман тан олинishi иқтисодий фаолият эркинлигини, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш имкониятини яратди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Асосий Қонунимизнинг муқаддимасидан охириги моддасигача мустақиллик, демократия, инсон ҳуқуқлари ва ватан равнақи ғоялари тараннум этилган. Конституциямиз туфайли жамиятимиз ҳаётига ва унинг ижтимоий онгига дунё цивилизациясининг замонавий янги демократик қадриятлари, тамойиллари ва ғоялари кириб келди. Булар, энг аввало, суверен давлатчилик ва ҳуқуқий демократик ва фуқаролик жамиятини қуриш ғояларидир.

Хуллас, жамиятимиз ҳаётининг қайси жабҳасини олмайлик, Конституциямиз ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда. Ҳар бир шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, ҳуқуқий демократик давлат ҳамда фуқаролик жамиятини шакллантириш мамлакатимиз Конституциясининг асосий мақсадидир.

И. КУРБАНОВА,
Зангиота туманлараро
иқтисодий суди судьяси

УМУМИЙ МУЛК ҲУҚУҚИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА ТАСАРРУФ ЭТИЛИШИ

Бош Қомусимиз бўлган Конституциямизда жамиятнинг асосий бўғини оила бўлиб, у давлат ҳимоясида эканлиги белгиланган.

Таъкидлаш керакки, жамиятда фуқаролар ўртасида оила, никоҳ ва мол-мулк билан боғлиқ турли хил низолар учраб туради. Аксарият ҳолларда никоҳдан ажратилгандан кейин тарафлар мулкӣ ҳуқуқӣ мажбуриятларини лозим даражада бажармаганлиги бунга сабаб бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 13-моддасига кўра, никоҳ ФХДЁ органларида тузилади. Диний расм-русумларга биноан тузилган никоҳ ҳуқуқӣ аҳамиятга эга эмас.

Амалиётда эр-хотиннинг мулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан боғлиқ қуйидаги талаблар учрайди:

- эр-хотиннинг биргаликдаги мулки деб топиш тўғрисида;
- никоҳга қадар олинган мулк деб топиш тўғрисида ва уни талаб қилиб олиш тўғрисида;
- ўртадаги умумий мулкни бўлиш тўғрисида;
- умумий мулкдаги улушни аниқлаш тўғрисида;
- эр (хотин)нинг умумий мулкдаги улушини ажратиш тўғрисидаги.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Судлар томонидан никоҳ-

дан ажратишга оид ишлар бўйича қонунчиликни қўллаш амалиёти тўғрисида» 2011 йил 20 июлдаги қарорининг 20-бандида никоҳ ФХДЁ органларида қайд этилмасдан бир оила бўлиб яшайдиган шахсларнинг мулкӣ низолари фуқаролик қонунчилиги нормалари бўйича ҳал этилиши тўғрисида раҳбарий тушунтиришлар берилган.

Мулк ҳуқуқи меҳнат фаолияти, мол-мулкдан фойдаланиш соҳасидаги тадбиркорлик ва бошқа хўжалик фаолияти, шу жумладан, мол-мулкни яратиш, қўпайтириш, битимлар асосида қўлга киритиш, давлат мол-мулкни хусусийлаштириш, мерос қилиб олиш, эгалик қилиш ҳуқуқини вужудга келтирувчи муддат, қонун ҳужжатларига зид бўлмаган бошқа асослар бўйича вужудга келади.

Оила кодексининг 23-моддасига кўра, эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган мол-мулклари, шунингдек никоҳ қайд этилгунга қадар, бўлажак эр-хотиннинг умумий маблағлари ҳисобига олинган мол-мулклари, агар қонун ёки никоҳ шартномасида бошқача ҳол кўрсатилмаган бўлса, уларнинг биргаликдаги умумий мулки ҳисобланади.

Эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган мол-мулклари жумласига (эр ва хотиннинг умумий мол-мулкига) эр ва хотин ҳар бирининг меҳнат фаолиятидан, тадбиркорлик фаолиятидан ва интеллектуал

фаолият натижаларидан орттирган даромадлари, улар томонидан олинган пенсиялар, нафақалар, шунингдек махсус мақсадга мўлжалланмаган бошқа пул тўловлари (моддий ёрдам суммаси, майиб бўлиш ёки саломатлигига бошқача зарар етказиш оқибатида меҳнат қобилиятини йўқотганлик муносабати билан етказилган зарарни қоплаш тарзида тўланган суммалар ва бошқалар) киради. Эр ва хотиннинг умумий даромадлари ҳисобига олинган кўчар ва кўчмас ашёлар, қимматли қоғозлари, пайлари, омонатлари, кредит муассасаларига ёки бошқа тижорат ташкилотларига киритилган капиталдаги улушлари ҳамда эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган бошқа ҳар қандай мол-мулклари, улар эр ёки хотиндан бирининг номига расмийлаштирилган ёхуд пул маблағлари кимнинг номига ёки эр ва хотиннинг қайси бири томонидан киритилган бўлишидан қатъи назар, улар ҳам эр ва хотиннинг умумий мол-мулки ҳисобланади.

Эр ва хотиндан бири уй-рўзғор ишларини юритиш, болаларни парвариш қилиш билан банд бўлган ёки бошқа узрли сабабларга кўра мустақил иш ҳақи ва бошқа даромадга эга бўлмаган тақдирда ҳам эр ва хотин умумий мол-мулкка нисбатан тенг ҳуқуққа эга бўлади.

Фермер хўжалиги ва деҳқон хўжалиги аъзоларининг биргаликдаги мулки бўлган мол-мулкка нисбатан эр ва хотиннинг эгалик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф этиш ҳуқуқлари фермер хўжалиги ва деҳқон хўжалиги тўғрисидаги қонунларда белгиланади. Фермер хўжалиги ва деҳқон хўжалигининг мол-мулкни бўлиш Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 223 ва 225-моддаларида назарда тутилган қоидалар асосида амалга оширилади.

Мазкур Кодекснинг 24-моддасига кўра, эр ва хотин уларнинг биргаликдаги умумий мулки бўлган мол-мулкка эгалик қи-

лиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этишда тенг ҳуқуқларга эгадир.

Эр ва хотиндан бирининг умумий мол-мулкни тасарруф этиши билан боғлиқ битим тузилганда бу ҳаракат бошқасининг розилигига кўра амалга оширилаётганлигини англатади.

Эр-хотиндан бирининг умумий мол-мулкни тасарруф этиш юзасидан амалга оширган битими бошқасининг бунга розилиги бўлмаганлиги сабаблигина билдирган талабига биноан ва фақат битимни амалга оширган иккинчи томон амалга оширилган битим юзасидан эр (хотин) рози эмаслигини олдиндан билгани ёки билиши лозим бўлганлиги исботланган ҳолларда суд томонидан ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин.

Эр (хотин) ўзининг номига расмийлаштирган умумий кўчмас мол-мулкни тасарруф этиш бўйича битим тузиши учун хотин (эр)нинг нотариал тартибда тасдиқланган розилигини олиши лозим. Кўрсатилган битимни тузишга нотариал тартибда тасдиқланган розилиги олинмаган эр ёки хотин мазкур битим амалга оширилганлигини билган ёки билиши лозим бўлган кундан бошлаб бир йил давомида бу битимни суд тартибда ҳақиқий эмас деб топишни талаб қилишга ҳақлидир.

Эр ва хотиннинг никоҳга қадар ўзига тегишли бўлган мол-мулки, шунингдек улардан ҳар бирининг никоҳ давомида ҳада, мерос тариқасида ёки бошқа бепул битимлар асосида олган мол-мулки улардан ҳар бирининг ўз мулки ҳисобланади.

Никоҳ давомида эр-хотиннинг умумий мулки ёки улардан ҳар бирининг мол-мулки ёхуд эр ва хотиндан бирининг меҳнати ҳисобига мол-мулкнинг қиймати анча ошишига олиб келган маблағлар (капитал таъмирлаш, қайта куриш, қайта жиҳозлаш ва бошқалар) қўшилгани аниқланса, эр ёки хотиндан ҳар бирининг мол-мулки улар-

нинг биргаликдаги мулки деб топилиши мумкин.

Қимматбаҳо буюмлар ва зеб-у зийнатлардан бошқа шахсий фойдаланишдаги буюмлар (кийим-бош, пойафзал ва бошқа шу кабилар), гарчи никоҳ давомида эр ва хотиннинг умумий маблағи ҳисобига олинган бўлса ҳам, улардан фойдаланиб келган эр ва хотиннинг хусусий мулки ҳисобланади.

Эр ва хотиннинг умумий мол-мулки эр ва хотин ўртасида ўзаро келишув асосида бўлиб олиниши мумкин. Эр ва хотиннинг хоҳиши билан уларнинг умумий мол-мулкни бўлиш тўғрисидаги ўзаро келишуви нотариал тартибда тасдиқланиши мумкин.

Низо туғилган ҳолларда эр ва хотиннинг умумий мол-мулкни бўлиш, шунингдек эр ва хотиннинг бу мол-мулкдаги улушини аниқлаш суд тартибида амалга оширилади.

Оилавий муносабатлар тугатилганда, суд эр ва хотин алоҳида яшаган даврда орттирган мол-мулкни улардан ҳар бирининг ўз мулки деб топиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Судлар томонидан никоҳдан ажратишга оид ишлар бўйича қонунчиликни қўллаш амалиёти тўғрисида» 2011 йил 20 июлдаги қарорининг 22-бандида агар оилавий муносабатлар ва умумий хўжалик юритилиши амалда тутагандан сўнг эр-хотин биргаликда мулк орттиришмаган бўлса, суд Оила кодекси 27-моддасининг бешинчи қисмига кўра, ҳар бир эр ёки хотин томонидан улар алоҳида яшаган даврда топилган мол-мулкни улардан ҳар бирининг мулки деб топиши ва фақат эр-хотин томонидан умумий хўжалик юритилиши тўхтатилган вақтга қадар топилган мол-мулкни бўлиш мумкинлиги белгиланган.

Масалан, даъвогар Я.З. 2017 йилда судга даъво аризаси билан мурожаат қилиб, унда жавобгарлар – Ш.О., А.З. ва туман

ФХДЁ бўлимига нисбатан 2003 йил 5 июнда туман ФХДЁ бўлимида Ш.О. ва А.З. ўртасида қайд этилган никоҳни ҳақиқий эмас деб топишни ва Алишер Навоий МФЙ, Дўстлик кўчаси, 15-уй, 3-хонадон ва 2007 йилда ишлаб чиқарилган «Нексия» русумли автомашинадан ўзи ва фарзандларининг улушини олиб беришни сўраган.

Ўз навбатида, жавобгарлар Ш.О. ва А.З. даъвогар Я.З.га нисбатан Дўстлик кўчаси, 15-уй, 3-хонадон ва 2007 йилда ишлаб чиқарилган «Нексия» русумли автомашинани ўзларини мулки деб топиш ҳақида қарши даъво билан мурожаат қилганлар.

Суднинг ҳал қилув қарори билан даъвогар Я.З.нинг жавобгарлар Ш.О., А.З. ва туман ФХДЁ бўлимига нисбатан никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш, мол-мулкдан ўзи ва фарзандларининг улушини олиб бериш ҳақидаги даъвоси қисман қаноатлантирилган. Ш.О. ва А.З. ўртасида 2003 йил 5 июнь куни туман ФХДЁ бўлимида қайд этилган никоҳ ҳақиқий эмас деб топилган.

Даъвогар Я.З.нинг жавобгар Ш.О.га нисбатан Дўстлик кўчаси, 15-уй, 3-хонадон ва 2007 йилда ишлаб чиқарилган «Нексия» русумли автомашинадан ўзи ва фарзандларининг улушини ажратишга оид даъво талаби рад қилинган. Жавобгарлар Ш.О. ва А.З.нинг даъвогар Я.З.га нисбатан мол-мулкларни ўзининг мулки деб топиш ҳақидаги қарши даъвоси қаноатлантирилган. Дўстлик кўчаси, 15-уй, 3-хонадон ва 2007 йилда ишлаб чиқарилган «Нексия» русумли автомашина Ш.О. ва А.З.ларнинг биргаликдаги мулки деб топилган.

Иш ҳужжатларига қараганда, даъвогар Я.З. жавобгар Ш.О. билан 1999 йил 2 августда Зангиота туман ФХДЁ бўлимида қонуний никоҳдан ўтган, биргаликдаги турмушидан 2 нафар фарзанди бўлган. Оилавий келишмовчиликлар сабабли 2000 йил сентябрь ойидан буён бирга умумий рўзгор юритиб яшамаган. 2001 йил 23

июлда фуқаролик ишлари бўйича Зангиота туманлараро судининг сиртдан чиқарилган ҳал қилув қарорига асосан Ш.О.нинг Я.З. га нисбатан никоҳдан ажратиш ҳақидаги даъвоси қаноатлантирилган. Улар 1999 йил 2 августда Зангиота туман ФХДЁ бўлимида қайд қилинган никоҳдан ажратилган.

Фуқаролик ишлари бўйича Зангиота туманлараро судининг 2001 йил 17 сентябрдаги ажримига асосан, 2001 йил 23 июлда никоҳдан ажратиш ҳақидаги сиртдан чиқарилган қарори бекор қилинган. Ш.О. ва Я.З. ўртасидаги қонуний никоҳ бекор қилинмаган деб ҳисобланиши белгиланган. Ш.О.га фарзанди 1 ёшга тўлгандан кейин судга мурожаат қилиш ҳуқуқи тушунтирилган.

Шундан сўнг Ш.О. 2003 йил 5 июнда А.З. билан туман ФХДЁ бўлимида янги никоҳдан ўтган бўлиб, бу ҳақда далолатнома ёзуви қайд этилган. Уларнинг биргаликдаги никоҳидан уч нафар фарзандлари бор. Улар ҳозирги кунга қадар Алишер Навоий номидаги МФЙ, Дўстлик кўчаси, 15-уй, 3-хонадонда истиқомат қилади.

Ш.О. ва А.З. биргаликдаги никоҳлари давомида 2014 йилда Дўстлик кўчаси, 15-уй, 3-хонадонни ва 2016 йилда «Нексия» русумли 2007 йилда ишлаб чиқарилган автомашинани сотиб олишган. Мулкка бўлган ҳуқуқлар 2014 йилда Ш.О. номига давлат рўйхатидан ўтказилган.

Ишдаги Кончилар МФЙнинг маълумотномасида А.З. 2002-2010 йилларда Ш.О. билан маҳалладаги Ҳамза кўчаси, 12 уйда яшаганлиги, Я.З. эса, Ш.О. билан 2001 йилга қадар бирга яшаганлиги, шундан кейин Когон туманига кетиб, Ш.О. билан бирга яшамаганлиги белгиланган.

Ишдаги ҳужжатлар ва тарафларнинг суддаги кўргазмаларидан кўринишича, Ш.О. ва Я.З. 2000 йил сентябрь ойида умумий хўжалик юритишни ва эр-хотинлик муносабатларини тўхтатган. Шу сабабли,

суд даъвогарнинг мол-мулклардан ўзи ва фарзандларининг улушини ажратиш ҳақидаги талабини қонуний деб баҳоламаган. Жавобгарлар Ш.О. ва А.З. мол-мулкларини ўзларининг мулки деб топиш ҳақида қарши даъво билан мурожаат қилишган. Юқоридаги кўчмас мулклар Ш.О. ва Я.З.нинг биргаликдаги эмас, Ш.О. ва А.З.нинг биргаликдаги никоҳи давомида олинган бўлиб, уларнинг мулки ҳисобланади.

Эр ва хотиннинг умумий мол-мулки ҳисобидан ўртадаги вояга етмаган болалар номига қўйилган омонатлар ўша болаларга тегишли ҳисобланиб, эр-хотиннинг умумий мол-мулкини бўлиш пайтида эътиборга олинмайди.

Эр ва хотиннинг умумий мол-мулки улар никоҳда турган даврда бўлинган тақдирда, эр ва хотин мол-мулкининг бўлинмай қолган қисми, шунингдек эр ва хотин томонидан улар никоҳда турган даврда орттирилган мол-мулк кейинчалик уларнинг биргаликдаги умумий мулкини ташкил қилади.

Никоҳдан ажралган эр ва хотиннинг умумий мол-мулкни бўлиш тўғрисидаги талабларига нисбатан уч йиллик даъво муддати қўлланилади.

Никоҳни ФХДЁ органларида қайд этмасдан бир оила бўлиб яшайдиган шахсларнинг мулкӣ низолари фуқаролик қонунчилиги нормалари бўйича ҳал этилади.

Бу турдаги низоларни камайтириш учун аҳоли ҳуқуқий маданиятини юксалтириш мақсадида жойларда ва оммавий ахборот воситаларида оила ва фуқаролик қонунчилиги бўйича ҳуқуқий тарғибот ишларни кўпайтириш лозим.

Ф. ҚАРШИЕВ,
фуқаролик ишлари бўйича
Самарқанд вилоят
суди судьяси

МЕҲНАТ НИЗОЛАРИ

Конституциямизнинг 37-моддасида ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эга эканлиги мустақамлаб қўйилган.

Фуқароларнинг ушбу конституциявий ҳуқуқларини амалга ошириш билан боғлиқ механизмлар меҳнат қонунчилигида ҳам ўз аксини топган.

Шунингдек, амалдаги қонунларимизга кўра, иш берувчи ўзининг молиявий ҳолатидан қатъи назар, ходимга бажарган иши учун ҳақни белгиланган меҳнат ҳақи шартларига мувофиқ кўрсатилган муддатларда тўлаши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 153-моддасига кўра, меҳнат ҳақининг миқдори иш берувчи билан ходим ўртасидаги келишувга биноан белгиланади. Меҳнат ҳақи қонун ҳужжатлари билан белгиланган меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдоридан оз бўлиши мумкин эмас ва унинг энг кўп миқдори бирон бир тарзда чекланмайди. Меҳнат ҳақи шакли ва тизимлари, мукофотлар, қўшимча тўловлар, устамалар, рағбатлантириш тарзидаги тўловлар жамоа шартномаларида, шунингдек иш берувчи томонидан касаба уюшмаси қўмитаси ёки ходимларнинг бошқа вакиллик органи билан келишиб қабул қилинадиган бошқа ҳужжатларда белгиланади. Меҳнатга ҳақ, қоида тариқасида, пул шаклида тўланади. Меҳнат ҳақини натура шаклида тўлаш тақиқланади, Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати томонидан белгиланган ҳоллар бундан мустасно. Бюджет ҳисобидан молиявий жиҳатдан таъминла-

надиган муассасалар ва ташкилотларнинг, шунингдек давлат корхоналарининг ходимлари меҳнатига ҳақ тўлаш шартларининг энг кам даражаси қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Табиий-иқлим ва турмуш шароитлари ноқулай бўлган жойларда меҳнат ҳақига коэффицентлар ва устамалар белгиланади.

Коэффицентлар ва устамалар жорий қилинадиган жойларнинг рўйхати, шунингдек уларни қўлланиш тартиби ва миқдори Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати томонидан белгиланади.

Маълумки, ҳуқуқий механизмлар орасида меҳнат ҳақи миқдорини белгилаш, меҳнатга ҳақ тўлаш билан боғлиқ муносабатлар алоҳида ўрин эгаллайди.

Бирок, ҳаётда иш берувчи ёки ходимнинг меҳнат қонунчилигига тўлиқ амал қилмаслиги, иш берувчи ҳамда ходимларнинг ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини тўғри тушуниб етмаслиги натижасида ходимга бажарган иши учун ўз вақтида иш ҳақи тўланмаслик ҳолати учраб туради.

Мисол учун, фуқаролик ишлари бўйича Учқудуқ туман суди томонидан 2020 йилнинг биринчи чораги давомида иш ҳақи ундириш билан боғлиқ жами 8 та фуқаролик иши кўриб чиқилган.

Масалан, даъвогар Д. Шарипова (исм-шарифлар ўзгартирилган) судга даъво ариза билан мурожаат қилиб, унда у турмуш ўртоғи «GREEN GROUP UCHQUDUQ» МЧЖ томонидан 2018 йил 9 ноябрдаги буйруқ билан ишчи вазифасига ишга қабул қилинганлигини, у ушбу МЧЖда 2019 йил февраль ойигача ишлаган бўлса-да, ҳозирги кунга қадар корхона томонидан меҳнат

шартномаси бекор қилинмаганлигини, уни шу вақтга қадар ишлаган даври учун умуман ойлик иш ҳақи тўланмаганлигини, суддан жавобгар «BIZNES-IMPERIYA 2017» МЧЖдан ўзининг фойдасига қолиб кетган жами 8 253 440 сўм иш ҳақи ҳамда 1 000 000 сўм маънавий зарарни ундириб беришни сўраган.

Иш ҳужжатларига кўра, даъвогар «GREEN GROUP UCHQUDUQ» МЧЖга 2018 йил 9 ноябрдаги буйруққа асосан ишчи вазифасига ишга қабул қилинган бўлиб, «GREEN GROUP UCHQUDUQ» МЧЖ раҳбарининг Учқудук туман ИИБ бошлиғи номига берган тушунтиришида 2018 йил ноябрь ойидан 2019 йил февраль ойига қадар бўлган даврда суяқ обой ишлаб чиқариш цехида А. исмли фуқаро, унинг турмуш ўртоғи ҳамда Р. ишлаганлиги, ишлаб чиқариш жараёнида мунтазам маошини олиб келганлигини, 2018 йил ноябрь ойидан 2019 йил февраль ойигача бўлган муддатда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни Хоразм, Қашқадарё вилоятларига сотганлигини, маҳсулотлар талабга жавоб бермаганлиги сабабли миқдорлар маҳсулотни қайта ишлаб бериш учун қайтариб юборганлигини ва бунинг натижасида МЧЖ моддий зарар кўрганлигини, мурожаат қилган фуқароларни иш ҳақи қарздорлигини маълум бир муддат ичида келишилган ҳолда тўлаб беришини баён қилган.

Учқудук туман давлат хизматлари марказининг 2020 йил 18 февралдаги 1/3-04/2-сонли хатига кўра, «GREEN GROUP UCHQUDUQ» МЧЖнинг 2019 йил 22 майдаги мурожатига асосан, МЧЖ номи «BIZNES-IMPERIYA 2017» МЧЖга ўзгартирилган.

Юқоридаги ҳолатларга кўра, «BIZNES-IMPERIYA 2017» МЧЖ томонидан ходимга меҳнат ҳақининг миқдори белгиланмаган ҳамда ходим ишлаган даври учун

ҳисоб-китоб қилинмаган.

Меҳнат кодекси 82-моддасининг олтинчи қисмига кўра, ишга қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган мансабдор шахс томонидан ёки унинг ижозати билан ходимга ҳақиқатда ишлашга рухсат этилган бўлса, ишга қабул қилиш тегишли равишда расмийлаштирилган ёки расмийлаштирилмаганлигидан қатъи назар, иш бошланган кундан эътиборан меҳнат шартномаси тузилган деб ҳисобланади.

Меҳнат кодексининг 153-моддасига кўра, меҳнат ҳақининг миқдори иш берувчи билан ходим ўртасидаги келишувга биноан белгиланади. Меҳнат ҳақи қонун ҳужжатлари билан белгиланган меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдоридан оз бўлиши мумкин эмас ва унинг энг кўп миқдори бирон бир тарзда чекланмайди.

Тарафлар ўртасида меҳнат ҳақининг миқдори ҳақида келишув мавжуд эмаслиги сабабли, суд меҳнат ҳақи миқдорини ҳисоблаш ва жавобгарнинг даъвогар олдидаги қарздорлигини аниқлаш мақсадида, Учқудук туман молия бўлими, Учқудук туман аҳоли бандлигига кўмаклашиш маркази ҳамда Учқудук туман давлат солиқ инспекциясидан мутахассис иштирокида ўрганиш ўтказишни сўраган.

Учқудук туман молия бўлими ва Учқудук туман давлат солиқ инспекциясининг биргаликда ўтказган ўрганиш маълумотномасига кўра, «BIZNES-IMPERIYA 2017» МЧЖ томонидан Д. Шариповага меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдори 1 разряд билан иш ҳақи тўланганида, жами бўлиб 1 998 616 сўм иш ҳақи ҳисобланган бўлиши, шунда даромад солиғи жами ойлар учун 201 842 сўмни ташкил қилиши маълум қилинган.

Суд юқоридаги ҳолатлардан келиб чиқиб, даъвогар даъво аризасида 8 253 440 сўм иш ҳақи ундиришни сўраган бўлса-да, мутахассис-

ларнинг ўрганиш хулосасини инобатга олиб, жавобгар Д. Шариповадан ишлаган даври учун иш ҳақидан 1 998 616 сўм қарздорлиги мавжудлиги ҳақида хулосага келади.

Меҳнат кодексининг 154-моддасида иш берувчи ўзининг молиявий ҳолатидан қатъи назар, ходимга бажарган иши учун ҳақни белгиланган меҳнат ҳақи шартларига мувофиқ ушбу Кодекснинг 161-моддасида кўрсатилган муддатларда тўлаши шартлиги белгиланган.

Суд юқорида кўрсатилган қонун талабларидан келиб чиқиб, аниқланган иш ҳолатларига қонуний баҳо бериб, даъвогар Д. Шарипова фойдасига жавобгар «BIZNES-IMPERIYA 2017» МЧЖдан 1 998 616 сўм иш ҳақи қарздорлигини ундиришни ҳамда даъвогарга етказилган маънавий зарарни баҳолаб, 500 000 сўм маънавий зарар ундиришни лозим топади.

Яна бир мисол, ўзининг бузилган ҳуқуқларини тиклаш мақсадида, фуқаро Ҳ. Салимова ҳам (исм-шарифлар ўзгартирилган) 2019 йил 4 сентябрь куни Учқудук туманида жойлашган «Порлоқ-Юлдузчалар» нодавлат мактабгача таълим ташкилотига ёрдамчи тарбиячи вазифасига ишга қабул қилинганлигини, 2019 йил 13 декабрь кунига қадар ишлаган даврида бирор маротаба иш ҳақи олмаганлиги, шунга кўра, суддан жавобгар – «Порлоқ-Юлдузчалар» нодавлат мактабгача таълим ташкилотидан ўзининг фойдасига ҳисобланмай қолиб кетган иш ҳақи қарздорлигини ва етказилган маънавий зарарни ундириб беришни сўраган.

Дастлабки суд мажлисида «Порлоқ-Юлдузчалар» нодавлат мактабгача таълим ташкилотининг раҳбари даъво ариза талабларини қисман тан олиб, даъвогарни 1 ставка миқдорда ёрдамчи тарбиячи вазифасига ишга қабул қилганлигини, бироқ

молиявий қийинчиликлар туфайли унга иш ҳақини ўз вақтида тўлаб бера олмаганлигини, тез кунда даъвогарнинг иш ҳақини тўлаб беришини билдирган.

Дастлабки суд мажлисида мутахассис сифатида қатнашган Учқудук туман молия бўлими бош иқтисодчиси суднинг сўровига асосан «Порлоқ-Юлдузчалар» нодавлат мактабгача таълим ташкилотига даъвогарнинг иш ҳақи қарздорлиги бўйича ўрганиш ўтказганлигини, ўрганиш давомида ташкилот томонидан меҳнат қонунчилиги талабларига зид равишда даъвогарга аниқ ойлик иш ҳақи ҳисобланмаганлигини, бироқ даъвогар ҳақиқатан ишлаганлигини, ташкилотнинг даъвогардан иш ҳақи бўйича қарздорлиги тўғрисида асослантирилган хулосани тақдим этиши бўйича кўрсатма берган.

Шунингдек, мутахассис сифатида қатнашган Учқудук туман аҳоли бандлигига кўмаклашиш маркази инспектори тушунтириш бериб, ташкилотнинг даъвогардан иш ҳақи бўйича қарздорлиги тўғрисида асослантирилган хулосани тақдим этиши бўйича кўрсатма берган.

Суд тарафларнинг тушунтиришини, мутахассисларнинг кўрсатмаларини тинглаб, даъво қуйидаги асосларга кўра қаноатлантирилиши лозим деб ҳисоблайди.

Иш хужжатларига кўра, даъвогар Ҳ. Салимова «Порлоқ-Юлдузчалар» нодавлат мактабгача таълим ташкилотига 2019 йил 4 сентябрдаги меҳнат шартномаси ва ишга қабул қилиш тўғрисидаги буйруққа асосан ёрдамчи тарбиячи вазифасига ишга қабул қилиниб, 2019 йил 13 декабрь кунига қадар шу вазифада ишлаган.

Бироқ, тарафлар ўртасида меҳнат шартномаси тузилган бўлса-да, «Порлоқ-Юлдузчалар» нодавлат мактабгача таълим ташкилоти томонидан ходимга меҳнат ҳақининг миқдори белгиланмаган ҳамда ходим ишлаган даври учун ҳисоб-китоб

қилинмаган.

Меҳнат кодексининг 153-моддасига кўра, меҳнат ҳақининг миқдори иш берувчи билан ходим ўртасидаги келишувга биноан белгиланади. Меҳнат ҳақи қонун ҳужжатлари билан белгиланган меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдоридан оз бўлиши мумкин эмас ва унинг энг кўп миқдори бирон бир тарзда чекланмайди.

Тарафлар ўртасида меҳнат ҳақининг миқдори ҳақида келишув мавжуд эмаслиги сабабли, суд меҳнат ҳақи миқдорини ҳисоблаш ва жавобгарнинг даъвогар олдидаги қарздорлигини аниқлаш мақсадида Учқудук туман молия бўлими, Учқудук туман аҳоли бандлигига кўмаклашиш маркази ҳамда Учқудук туман мактабгача таълим бўлимларига мутахассис иштирокида ўрганиш ўтказишни лозим топган.

Учқудук туман молия бўлими, Учқудук туман аҳоли бандлигига кўмаклашиш маркази ҳамда Учқудук туман мактабгача таълим бўлимларининг биргаликда ўтказган ўрганиш маълумотномасига кўра, «Порлоқ-Юлдузчалар» нодавлат мактабгача таълим ташкилотининг даъвогардан солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисобга олган ҳолда 3 519 848 сўм иш ҳақи қарздорлиги мавжудлиги аниқланган.

Меҳнат кодексининг 154-моддасида иш берувчи ўзининг молиявий ҳолатидан қатъи назар, ходимга бажарган иши учун ҳақни белгиланган меҳнат ҳақи шартларига мувофиқ ушбу Кодекснинг 161-моддасида кўрсатилган муддатларда тўлаши шартлиги белгиланган.

Суд юқорида кўрсатилган қонун талабларидан келиб чиқиб, аниқланган иш ҳолатларига қонуний баҳо бериб, даъвогарнинг даъво талабини қаноатлантириб, жавобгар – «Порлоқ-Юлдузчалар» нодавлат мактабгача таълим ташкилоти ва

даъвогар ўртасида тузилган меҳнат шартномаси мавжудлигини, унинг ташкилотда амалда ишлаган даври учун мутахассислар томонидан ўтказилган ўрганиш хулосасини ҳамда ушбу хулосага кўра, ташкилотнинг даъвогар Х. Салимовадан амалда ишлаган даври учун иш ҳақидан 3 519 848 сўм қарздорлиги мавжудлигини инобатга олиб, жавобгардан даъвогар фойдасига солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни чегириб қолган ҳолда 3 519 848 сўм иш ҳақи қарздорлигини ундиришни ва маънавий зарар етказилганлигини акс эттирувчи ҳақиқий ҳолатларни ҳамда эътиборга молик бошқа ҳолатларни инобатга олиб, 500 000 сўм маънавий зарар ундиришни лозим топади.

Шунингдек, ишни кўриш жараёнида аниқланган меҳнат қонунчилигини бузилиш ҳолати юзасидан тегишли чора кўриш учун Учқудук туман прокуратурасига ҳамда Навоий вилоят мактабгача таълим бошқармасига хусусий ажрим чиқариб юборилди.

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин, албатта, бироқ ходимларнинг бу каби ҳолатларда ўз ҳуқуқларининг бузилишида иш берувчи ёки ходимнинг меҳнат қонунчилигига тўлиқ амал қилмаслиги ёхуд баъзан кишиларнинг ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини тўғри тушуниб етмаслигини кўрсатиш мумкин. Бунинг олдини олиш учун меҳнат қонунчилиги кенг омма ўртасида кўпроқ тарғиб этилиши лозим. Айниқса, меҳнат қонунчилигини корхона ва муассасаларда ходимлар билан ишлайдиганлар мукамал билишлари лозим.

Р. ДЖЎРАЕВ,
Учқудук туман иқтисодий
суди судья ёрдамчиси

ADR¹ - ТОВАР БЕЛГИЛАРИ БЎЙИЧА НИЗОЛАРНИ ҲАЛ ҚИЛИШНИНГ ЭНГ МАҚБУЛ УСУЛИ

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётни ривожлантиришга катта аҳамият берилмоқда. Бунинг учун инвесторларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга урғу берилмоқда. Иқтисодиётни ривожлантиришда интеллектуал мулк ҳимояси кучайтирилмоқда. Буни биз ўтган йилларда амалга оширилган ислохотлар мисолида ҳам кўришимиз мумкин.

Қонунчиликка киритилаётган ўзгаришлар ҳам мамлакатда иқтисодиёт тармоқларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш, унинг рақобатбардошлигини таъминлаш, фаол тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантиришга қаратилган шароитларни яратиш, интеллектуал мулкнинг ишончли ҳуқуқий ҳимоясини таъминлашга қаратилган.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Интеллектуал мулк соҳасида давлат бошқарувини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2019 йил 8 февралдаги Қарори² асосида мазкур соҳада давлат бошқарувини янада такомиллаштириш, мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш мақсадида турли ўзгаришлар амалга оширилди.

Мазкур Қарор билан қонунчиликка бир қанча ижобий ўзгаришлар киритилди. Масалан, товар белгисини рўйхатдан ўтказиш учун талабномалар топширилгандан сўнг, Интеллектуал мулк агентлиги бир иш куни мобайнида ушбу талабномалар ҳақидаги маълумотларни ўзининг расмий веб-сайтига жойлаштириш; ишлаб чиқарувчилар, етказиб берувчилар, сотувчилар ёки уларнинг вакиллари талабномалар эълон қилингандан сўнг Агентликка рўйхатдан ўтказиш учун ноҳалол топширилган аризалар ҳақидаги

ёзма эътирозларини тақдим этиш; товар белгисига доир гувоҳноманинг амал қилиши товар белгиси Ўзбекистон Республикаси ҳудудида сўнгги уч йил мобайнида узлуксиз равишда фойдаланилмаганда, шунингдек жамоавий белгидан фойдаланиш тўғрисидаги келишув бузилган тақдирда, манфаатдор шахснинг аризасига биноан қабул қилинган суд қарори асосида муддатидан аввал тўлиқ ёки қисман тугатилиши; товар белгисини рўйхатдан ўтказиш учун тақдим этиладиган талабномаларни фақат электрон шаклда давлат хизматлари марказлари ёки Ўзбекистон Республикаси Ягона интерактив давлат хизматлари портали орқали топшириш тартибининг жорий этиш каби ўзгаришлар киритилди.

Тизимда амалга оширилаётган ислохотлар асосан товар белгиларини рўйхатдан ўтказиш, уларнинг мақомини белгилаш, товар белгиларининг онлайн реестрини юритишга қаратилган. Бироқ, мазкур соҳадаги асосий масалалардан бири бўлган товар белгиларига оид низоларни ҳал қилиш механизмларини такомиллаштириш масаласи чуқур тадқиқ этилмаган.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига асосан мазкур тоифадаги низоларни судга иш юритув усулида (Интеллектуал мулк агентлигининг Апелляция кенгашида), судда кўриб чиқиш, шунингдек низоларни ҳал қилишнинг муқобил усулларидан фойдаланиш орқали кўриб чиқиш мумкин ҳисобланади.

Биламизки, ҳозирги глобаллашув замида низоларни давлат органлари, комиссия, кенгашлар орқали ёки судда кўриб чиқиш тадбиркорлар, йирик инвесторлар учун мақбул вариант ҳисобланмайди. Чунки, агар судда ишни кўриб чиқиш ҳақида тўхталиб ўтадиган бўлсак, биринчидан, судда низони

кўриб чиқишда суд харажатлари анча юқори ҳисобланади. Иккинчидан, судда маълум бир низони кўриб чиқиш учун ўртача бир ой сарфланади, шунда ҳам суд ҳал қилув қарори кучга киришига бир ойлик муддат белгиланган. Учинчидан, товар белгилари бўйича тарафлар низолашганда биринчи инстанцияда ютқизган тараф албатта шикоят билан иккинчи инстанция судига мурожаат қилади. Апелляция инстанциясида ишни кўриш ҳам камида икки ойга чўзилади. Бунда низони судда кўриш давомида товар белгисининг асл эгаси бўлган тадбиркорлик субъектининг обрўсига ҳам путур етиши мумкин ҳисобланади.

Жаҳон амалиётидан маълумки, агар тадбиркорлик субъектлари судда иштирок этаётган бўлса, инвесторлар мазкур тадбиркор билан бизнес юритишдан ўзларини тийиб турадилар.

Шунингдек, судда низоларни кўришнинг яна бир жиҳати, суд низони кўришда аниқ процессуал қонунчилик нормалари билан белгиланган қатъий, чегараланган тартибга амал қилади. Судья томонидан чиқарилган қарор деярли ҳар доим низо тарафларининг бирининг фойдасини кўзлаб чиқарилади. АҚШнинг собиқ 15-Бош судьяси Варрен Бургер 1984-йилда Америка адвокатлар ассоциациясидаги йиғилишда шундай деб таъки-

длаган: «Бизнинг суд тизимимиз замонавий одамлар учун жуда қиммат, жуда зарарли ва жуда фойдасиздир»³. Варрен Бургер мазкур сўзларни Америка суд тизими ҳақида таъкидлаб ўтган.

Агар тадбиркорлар товар белгилари бўйича келиб чиққан низоларни ҳал қилишда АDRдан кенгроқ фойдаланишса, бу низолашаётган тарафларнинг ҳар иккиси учун ҳам фойдали бўлиши мумкин ҳисобланади.

Дастлаб ўзи низоларни ҳал қилишнинг муқобил усулларига нималар киришини билиб олсак. Мазкур усулларга биз арбитраж (arbitration), медиация (mediation), музокаралар олиб бориш (negotiation)ларни мисол қилиб келтиришимиз мумкин.

Музокаралар олиб бориш (negotiation) усули асосан фуқаролик ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқувчи низоларни ҳал этишда қўлланилади. Бунда икки низолашувчи тарафларнинг ҳуқуқшунослари ёки адвокатлари ўзаро вазият бўйича фикр алмашишда ва низони икки томонга фойдали тарзда ҳал этишга ҳаракат қилишади. Мазкур усул орқали товар белгилари бўйича низоларни ҳал қилиш АҚШ, Япония, Корея каби иқтисодиёти ривожланган давлатларда жуда кенг тарқалган.

Арбитраж ҳам низоларни муқобил ҳал

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада товар белгиларига оид низоларни АDR орқали ҳал қилишнинг муҳим аҳамияти, АDRнинг турлари, уларнинг ижобий ва салбий жиҳатлари, ҳозирги кунда қонунчиликда амалга оширилаётган ўзгаришлар, шунингдек низоларни муқобил ҳал қилиш бўйича халқаро тажриба ўрганилган.

Калит сўзлар: интеллектуал мулк, товар белгилари, низоларни ҳал қилишнинг муқобил усуллари, арбитраж, медиация, музокаралар олиб бориш.

В данной статье исследуется важность разрешения споров о товарных знаках с помощью АDR, типы АDR, их плюсы и минусы, изменения в действующем законодательстве, а также международный опыт альтернативного разрешения споров.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, товарные знаки, альтернативное разрешение споров, арбитраж, медиация, переговоры.

This article examines the importance of resolving trademark disputes using АDR, types of АDR, their pros and cons, reforms in current legal system, and international experience in alternative dispute resolution.

Key words: intellectual property, trademarks, alternative dispute resolution, arbitration, mediation, negotiation.

этишнинг кенг тарқалган усулларидан бири ҳисобланади. И. П. Грешниковнинг фикрига кўра арбитраж – бу тарафларнинг келишувига асосан улар томонидан танланган, низони ҳал қилувчи суд ҳисобланади⁴.

Арбитражнинг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат⁵: арбитражларни тарафларнинг ўзлари танлайдилар; арбитраж ҳолис бўлади; арбитражда кўрилган ишлар бўйича маълумотлар сир сақланади (confidential procedure); арбитраж қарорлари якуний бўлади ва ижрога қаратиш бир мунча осонроқ.

Ҳозирги кунда ривожланган хорижий давлатлар ҳуқуқий тизимида низони судгача олиб бормасдан, муқобил йўл билан ҳал қилишга қаратилган медиация – яраштирув процедураси алоҳида аҳамият касб этмоқда. Медиация инглиз тилидан таржима қилинганда «воситачилик» маъносини англатади. У келиб чиққан низони тарафларнинг ўзаро мақбул қарорга эришиш мақсадидаги ихтиёрий розилиги асосида, ҳолис бўлган шахс, яъни медиатор кўмагида ҳал қилиш усулидир. Медиация махфийлик, ихтиёрийлик, тарафларнинг ҳамкорлиги ва тенг ҳуқуқлилиги, медиаторнинг мустақиллиги ва холислиги принциплари асосида амалга оширилади.

ADRдан фойдаланиш орқали товар белгилари бўйича низоларни ҳал қилишнинг қуйидаги ижобий жиҳатларини санаб ўтишимиз мумкин:

– ADR орқали қабул қилинган қарор низолашувчи тарафларнинг ҳар бири учун фойдали бўлиши мумкин (судда ҳар доим бир тараф ютказади);

– Низони судда кўришга қараганда ADR орқали ҳал қилиш тезроқ, самаралироқ, камчиқимроқ ҳисобланади;

– Низолашувчи тарафлар ўз обрўсини сақлаб қоладилар (ADRда кўрилган ишлар бўйича маълумотлар конфеденциал бўлади);

– ADRда тарафлар низони кўриб чиқувчи арбитраж, медиаторни ўзлари мустақил танлайдилар (судда иш кўрилганда бунинг имконияти мавжуд эмас);

– Арбитраж ёки медиатор танланганда товар белгилари бўйича махсус билимларга эга бўлган шахс танланиши мумкин бўлади.

Ҳозирги кунда қонунчиликда амалга оширилаётган ўзгаришлардан ҳам кўришимиз мумкинки, мамлакатимизда суд-ҳуқуқ ислохотларининг навбатдаги босқичининг мақсади ҳам айнан низоларни муқобил ҳал қилиш усулларининг ривожланишига ҳуқуқий шарт-шароитлар яратишга қаратилган.

Ўзбекистон Республикасининг «Медиация тўғрисида»ги Қонунини, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси ҳузурида Тошкент халқаро арбитраж марказини (ТИАС) ташкил этиш тўғрисида»ги, «Низоларни муқобил ҳал этишнинг механизмларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорларининг қабул қилишдан кўзланган асосий мақсад ҳам республикаимизда инвестицион муҳитни мустаҳкамлаш, тадбиркорларнинг интеллектуал мулк ҳуқуқларини ҳимоясини кучайтириш, низоларни ҳал этишнинг замонавий механизмларини жорий қилишга қаратилган.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, ADR инвестиция жозибадорлигини оширишни мақсад қилган ҳудудда товар белгилари бўйича низоларни ҳал қилишнинг энг мақбул усули ҳисобланади.

Х. АБДУҒАНИЕВ,
Олий суд катта консультанти,
мустақил изланувчи

¹Низоларни ҳал қилишнинг муқобил усуллари.

²<https://lex.uz/docs/4195426>.

³Manny D. Pokotilow, Why Alternative Dispute Resolution Should Be Used for Intellectual Property Disputes, 16 NO. 7 J.PROPRIETARY RTS. 17 (2004) (citing Burger's remarks to the American Bar Association in 1984).

⁴https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30060372.

⁵<https://www.wipo.int/amc/en/arbitration/what-is-arb.html>.

МЕДИАЦИЯ – СУД ҲОКИМИЯТИНИНГ НУФУЗИНИ ОШИРИШ ОМИЛИ

Кузатишлар шуни кўрсатадики, медиация XX асрнинг иккинчи ярмида пайдо бўла бошлади ва унинг илк бор англосаксон ҳуқуқи тизимига кирувчи Америка Қўшма Штатлари, Австралия ва Англия мамлакатларида пайдо бўлганини айтишимиз мумкин. Низоларни бу тартибда ечишнинг кейинчалик Европага ёйилганини, ҳозирда Япония, Хитой, Корея, Қозоғистон ва бошқа бир қатор мамлакатларда бу усулдан жадал фойдаланилаётганини кўришимиз мумкин. Бугунги кунда медиация Ўзбекистонда ҳам жадал ривожланаётганининг гувоҳимиз.

Ўзбекистонда ҳуқуқий низоларни судга қадар ҳал этишнинг муқобил усулларида бири – медиация институтини жорий этиш кўзда тутилган қонун қабул қилинганлиги алоҳида аҳамиятлидир. «Медиация тўғрисида»ги Қонун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан 2018 йил 12 июнда қабул қилинган ва Сенатнинг ўн бешинчи ялпи мажлисида сенаторлар томонидан 2018 йил 28 июнда маъқулланган. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2018 йил 3 июль куни «Медиация тўғрисида»ги Қонунни имзолади¹. Мазкур Қонун мамлакатда фуқаролик-ҳуқуқий низоларни судга қадар ҳал этишнинг муқобил усулларида бири ҳисобланган медиация институтини жорий этишни кўзда тутади.

Мазкур Қонун 4 боб, 34 моддадан иборат бўлиб, фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлардан, шу жумладан, тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш муносабати билан келиб чиқадиган, шунингдек якка меҳнат низолари ва оилавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларга медиацияни қўллаш билан боғлиқ муносабатларга нисбатан татбиқ этилади, унда соҳага оид асосий тушунчалар, принциплар ўрин олган. Медиация иштирокчилари ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, медиацияни қўллаш ва медиация тартиб-таомилларини амалга ошириш, низо-

ларни ҳал этиш каби масалалар қамраб олинган.

Ушбу медиация институтини жорий этиш мамлакатимизда судьялар иш ҳажминини камайтириш, шу орқали одил судловни таъминлашнинг самарадорлиги ва сифатини оширишнинг муҳим усулларида бири фуқаролик-ҳуқуқий низоларни судга қадар ҳал этишнинг муқобил усулларида, жумладан, медиация институтини ривожлантиришдир.

Медиациянинг мақсади низолашувчи тарафларнинг низоларини мустақил, ўзаро фойдали шартлар асосида ҳал этиш имкониятини топишга кўмаклашишдан иборат бўлиб, унинг асосий тамойилларига ихтиёрийлик, тарафларнинг тенглиги, бетарафлик, медиаторнинг холислиги, махфийлик қабилар қиради.

Қонуннинг мақсади Ўзбекистон Республикасида низоларни тартибга солишнинг муқобил усулларида ривожлантириш учун ҳуқуқий шарт-шароитлар яратишдан, Ўзбекистон Республикасининг суд тизимига тушадиган босимни камайтиришдан иборат бўлиб, фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда, тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш муносабати билан келиб чиқадиган низолар, якка меҳнат низоларига ва оилавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларга татбиқ этилишда ўз самарасини бермоқда.

Қонун жамоат манфаатларига ҳамда медиацияда иштирок этмаётган учинчи шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахл қиладиган ёки дахл қилиши мумкин бўлган низоларга нисбатан татбиқ этилмайди.

Мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 17 июндаги «Низоларни муқобил ҳал этишнинг механизмларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4754-сонли Қарори жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш, низоларни ҳал қилишнинг

муқобил имкониятларини кенгайтириш, шунингдек судларда иш ҳажмини мақбуллаштиришда медиация институти, ҳакамлик судлари ва халқаро арбитражнинг ролини ошириш мақсадида қабул қилинган қарори ҳуқуқий жамиятда низони ҳал этишнинг муқобил механизмлари яратилиши жисмоний ва юридик шахсларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклашга эришишнинг самарали воситаси сифатида баҳоланади².

Ушбу Қарорнинг 10-моддасида Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигига Бош прокуратура билан биргаликда медиация институтининг жиноят процессига татбиқ этилиши мақсадга мувофиқлиги бўйича таклифларни Ўзбекистон Республикаси

Президенти Администрациясига киритиш топширилганлиги ва 2020 йилнинг 22 июлида Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида ўтказилган «Жиноят процессида медиацияни ўрни: назария, амалиёти ва истикболлари» мавзусидаги халқаро илмий конференциянинг мақсади ушбу медиация институтини жиноят процессига ҳам татбиқ этилиши ва низоларни судгача кўриб чиқишнинг ягона тизимини яратишга бағишланганлиги муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Низоларни муқобил ҳал этишнинг механизмларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4754-сонли Қарори медиация институтининг жиноят

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада жиноят процессига ҳуқуқий низоларни судга қадар ҳал этишнинг муқобил усуллари билан бири ҳисобланган медиация институтининг киритилиши мамлакатимизда судьялар иш ҳажмини камайтириш, низолашувчи тарафларнинг низоларини мустақил, ўзаро фойдали шартлар асосида ҳал этиш имкониятини топишга кўмаклашиши ва пировард натижада одил судловни таъминлашнинг самарадорлиги ва сифатини оширишга, суд ҳокимиятининг нуфузини оширишга хизмат қилиши ёритилган.

Калит сўзлар: жиноят процесси, ҳуқуқий низолар, судга қадар ҳал этиш, муқобил усул, медиация, судьялар иш ҳажмини камайтириш, низолашувчи тарафлар, низоларни мустақил, ўзаро фойдали шартлар асосида ҳал этиш, имкониятини топишга кўмаклашиш, одил судловни таъминлашнинг самарадорлиги ва сифатини ошириш, суд ҳокимиятининг нуфузини ошириш.

* * *

В этой статье освещается то, что введение медиации, являющейся одним из альтернативных методов досудебного урегулирования уголовных споров, поможет снизить нагрузку на судей в стране, найти возможности для разрешения споров на независимых, взаимовыгодных условиях и, в конечном итоге, повысить эффективность и качество правосудия, повысить престиж судебной власти.

Ключевые слова: уголовный процесс, правовые споры, досудебное урегулирование, альтернативные методы, медиация, сокращение рабочей нагрузки судей, стороны в споре, разрешение споров на независимых, взаимовыгодных условиях, содействие в поиске возможностей, повышение эффективности и качества правосудия, повышение авторитета судебной власти.

* * *

This article highlights the fact that the introduction of mediation, which is one of the alternative methods of pre-trial settlement of criminal disputes, will help reduce the workload on judges in the country, find opportunities for resolving disputes on independent, mutually beneficial terms and, ultimately, improve the efficiency and quality of justice, increase the prestige of the judiciary.

Key words: criminal procedure, legal disputes, pre-trial settlement, alternative methods, mediation, reducing the workload of judges, parties to a dispute, resolving disputes on independent, mutually beneficial terms, assistance in finding opportunities, improving the efficiency and quality of justice, increasing the authority of the judiciary.

процессига ҳам татбиқ этилиши, низоларни судгача кўриб чиқиш жиноят ишлари бўйича суд тизимига тушадиган босимни камайтиришга хизмат қилишини эътироф этган ҳолда, Жиноят-процессуал кодексига жиноят процессида медиаторнинг ҳуқуқ ва бурчларини белгиловчи, шунингдек медиатор томонларнинг розилиги билан жиноят содир этилгани ҳақида хабар берилганидан ва ариза рўйхатга олинганидан бошлаб ва жиноят процессининг кейинги босқичларида ҳукм қонуний кучга киргунга қадар иштирок этиши ҳақида нормаларни киритиш лозим бўлади.

Президентимизнинг 2020 йил 10 августдаги «Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6041-сонли Фармонининг 3-бандида Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Бош прокуратураси, Ички ишлар вазирлиги, Давлат хавфсизлик хизмати, Адлия вазирлиги ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказининг жиноят ишларини судда кўришни янада такомиллаштириш бўйича таклифларига биноан, шахсга эълон қилинган айблов, жиноят иши суднинг қайси инстанциясида кўриладилигидан қатъи назар, ярашув институти доирасига тушадиган Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси Махсус қисмининг моддаси ёки қисмига ўзгартирилган ҳолларда ярашув институтини қўллаш тартибини жорий қилишга розилик берилганлиги³ ярашув институтини жиноят процессига татбиқ этилиши ва низоларни судгача кўриб чиқишнинг ягона тизимини яратишга ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилиши билан ўта аҳамиятлидир.

Медиацияни қўллаш жисмоний ва юридик шахслар иштироки билан содир қилинган фуқаролик, меҳнат, оилавий ва бошқа ҳуқуқбузарликлар, шунингдек ижтимоий ҳавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятлар ҳақидаги ишлар бўйича баҳслар ва келишмовчиликлар белгиланиши мақсадга мувофиқ бўлиши мумкин. Бу ўринда улар

томонидан жиноят биринчи маротаба содир этилганлиги, жиноят ўлим билан боғлиқ бўлмагани ёки инсон саломатлигига оғир шикаст етказилмагани, аризаги жабрланувчи билан ярашиб олганлиги, етказилган зарарнинг қопланганлиги ҳолатлари инобатга олиниши лозим бўлади.

Бундан ташқари, айрим тоифадаги шахсларга, яъни вояга етмаганларга, ҳомиладор аёлларга, балоғатга етмаган болалари бор аёлларга, 55 яшар ва ундан ошган аёлларга, 60 яшар ва ундан ошган эркакларга ҳам оғир жиноятни биринчи марта содир этганда ва юқорида келтириб ўтилган талабларни инобатга олган ҳолда, медиатив тартиб ҳулосасини қўллаш мумкинлиги тўғрисидаги нормани киритишни ҳам муҳокама қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Жиноят процесси давомида медиацияни қўллаш натижасида томонлар ўртасидаги келишмовчиликнинг бартараф этилганлиги ҳақида келишув ёзма тарзда тузилиб жиноят процессини олиб бораётган органга кечиктирилмаган ҳолда етказилиши ва шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилишга жиноят процессини олиб бораётган орган ҳақли эканлиги ҳақидаги нормалар Жиноят-процессуал кодексига киритилиши лозим бўлади.

Хулоса ўрнида айтганда, жиноят процессига ҳуқуқий низоларни судга қадар ҳал этишнинг муқобил усуллари билан бири ҳисобланган медиация институтининг киритилиши мамлакатимизда судьялар иш ҳажмини камайтириш, низолашувчи тарафларнинг низоларини мустақил, ўзаро фойдали шартлар асосида ҳал этиш имкониятини топишга қўмаклашади ва пировард натижада одил судловни таъминлашнинг самарадорлиги ва сифатини, суд ҳокимиятининг нуфузини оширишга хизмат қилади.

А. МУҲАММАДИЕВ,
Ўзбекистон Республикаси
Миллий гвардияси Ҳарбий-техник
институти ўқитувчиси, ю.ф.д., доцент

¹«Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами», 2018 йил 9 июль, 27-сон, 536-модда.

²«Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами», 2020 йил 22 июнь, 24-сон, 262-модда.

³«Қонун ҳужжатлари маълумотлари» миллий базаси, 10.08.2020 й., 06/20/6041/1151-сон).

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИНИНГ ЭКСПЕРТ-КРИМИНАЛИСТИКА БЎЛИНМАЛАРИ ТОМОНИДАН ҲАҚ ЭВАЗИГА КЎРСАТИЛАДИГАН ХИЗМАТЛАРНИНГ ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Мамлакатимизда амалга оширилаётган илоҳотларнинг пировард мақсади, аввало, инсонлар учун муносиб турмуш ҳамда фаолият шароитларини яратишдир. Бу эса ишлаб чиқариш соҳалари билан бир қаторда, хизмат кўрсатиш соҳасини ҳам ривожлантиришни талаб қилади.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, тармоқлар ва ҳудудларни модернизация қилиш, уларнинг рақобатбардошлик даражасини ошириш, хизматлар соҳасини ривожлантириш масалалари доимий эътиборимиз марказида бўлиши лозим¹. Зеро, хизмат кўрсатиш соҳаси иқтисодиётимизни барқарор ривожлантиришнинг энг муҳим манбаи ва омили ҳисобланади.

Айни пайтда, мамлакатимизда барча соҳаларда, хусусан ички ишлар органларида ҳам ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш соҳасининг ролини ошириш ҳамда янги-янги хизмат турларини изчиллик билан тизимга жорий этиш долзарб масалалардан ҳисобланади. Таъкидлаш жоизки, сўнгги пайтда ички ишлар органларининг соҳавий хизматларида ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришга қаратилган изчил илоҳотлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 апрелдаги «Ички ишлар органларининг жиноятларни тергов қилиш соҳасидаги фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2898-сонли Қарорига мувофиқ Ички ишлар вазирлиги Эксперт-криминалистика бош маркази вазирлик марказий аппаратининг бошқарма ҳуқуқидаги таркибий бўлини сифатида фаолият юритадиган бўлди. Марказга Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги томонидан белгиланадиган тартибда ташкилотларга эксперт-криминалистика фаолияти соҳасида пуллик экспертиза, илмий-тадқиқот ва ахборот хизматларини кўрсатиш ҳуқуқи берилди. Назаримизда, ушбу ваколат Марказ томонидан хиз-

матлар кўрсатиш доирасининг кенгайишига, тизимда илғор криминалистик ва илмий-техник воситаларни ҳамда ишлашнинг замонавий шакл ва услубларини кенг жорий этилишига олиб келади. Шу билан бирга, фаолият самардорлигини ошириш, пировардида тергов органларининг фаолиятининг такомиллашувига ёрдам беради.

Жумладан, Ички ишлар вазирлиги Эксперт-криминалистика бош маркази, Тошкент шаҳар ички ишлар бош бошқармаси эксперт-криминалистика маркази, Қорақалпоғистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, вилоятлар ички ишлар бошқармалари эксперт-криминалистика бўлимлари, туманлар (шаҳарлар) ички ишлар бошқармалари (бўлимлари), транспортда жамоат хавфсизлигини таъминлаш бўлимлари эксперт-криминалистика бўлимлари (бўлинмалари, гуруҳлари) томонидан юридик шахсларга пуллик асосда 2017 йилда – 5 та, 2018 йилда – 33 та, 2019 йилда – 46 та (жами 43 282 682 сўм) экспертлик, илмий-тадқиқот ва ахборот хизматлари кўрсатилган².

Статистик маълумотларни таҳлил қиладиган бўлсак, бугунги кунда мазкур соҳага нисбатан аҳолининг эҳтиёжлари юқори бўлса-да, бироқ эксперт-криминалистика бўлинмалари томонидан пуллик асосда кўрсатилган хизматларнинг ҳажми кам эканлигини кўриш мумкин. Бунга ҳуқуқни қўллаш назарияси ва амалиётида бир неча омиллар сабаб бўлмоқда. Хусусан, экспертиза, илмий-тадқиқот ва ахборот хизматларини тақдим этиш фақатгина юридик шахсларгагина кўрсатилиши мазкур соҳа фаолиятида маълум бир чекловларга сабаб бўлмоқда. Чунки, жисмоний шахсларга мазкур фаолиятда пуллик хизматлар кўрсатилса, салбий тусдаги ҳуқуқий оқибатлар келиб чиқиш ҳолатлари вужудга келиши мумкин, деган қарашлар мавжуд.

Айни пайтда, ривожланган давлатларнинг аксарият қисми Европа суд-экспертиза институти тармоқлари (The European Network of Forensic Science Institute)³га аъзо бўлган. Мазкур ташкилот томонидан 17 хил суд-экспертиза хизматлари, жумладан, бармоқ изи хизмати (fingerprint services)⁴, ўқотар қурол ва ўқотар қурол қолдиқлари хизмати (Firearms/GSR)⁵, ёнғин ва портлашни ўрганиш (Fire and Explosion)⁶ ва бошқа кўплаб турдаги суд-экспертиза хизматларини тақдим этади. Шунинг алоҳида таъкидлаш мумкинки, ушбу ташкилотга аъзо давлатларда суд-экспертиза, криминалистика соҳасига оид алоҳида институтлар ташкил этилганлигини кўриш мумкин. Жумладан, Арманистон Миллий тажрибалар бюроси, Австрия Жиноят-разведка хизмати ва Суд тиббиёти хизмати, Бельгия Миллий криминалистика ва криминология институти, Болгария Суд-тиббиёт ва криминология илмий-тадқиқот институти, Кипр Криминалистик хизматлар Кипр полицияси, Франция Гендамерие суд-тиббиёт институти, Германия Федерал жиноят полицияси, Висбаден Суд-тиббиёт институти келтириш мумкин. Хусусан, Россия Федерацияси Ички ишлар вазирлиги экспертиза-криминалистика маркази жисмоний ва юридик шахслар учун шартнома асосида экспертиза хизматларини тақдим этади.

А.В. Горелик таъкидлаганидек, экспертиза муассасалари жисмоний ва юридик шахслар учун шартнома асосида эксперт тадқиқотларини ўтказиш, фуқаролик, маъмурий ва ҳакамлик судлари, маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳолатлари бўйича суд экспертизаларини ўтказиш учун ҳақ олиш ҳуқуқига эга. Ушбу маблағларни сарфлаш тартиби тегишли федерал органлар томонидан белгиланади⁷.

Ҳиндистоннинг Халқаро суд-экспертиза институти (IFS Education Dept. - International Forensic Science Institute) анъанавий таълим ҳамда масофавий онлайн таълим тизими орқали экспертиза соҳаси билан боғлиқ хизматларни ҳақ эвазига ўқитишни йўлга қўйган. Мазкур институтда 30 дан зиёд экспертиза хизмати билан боғлиқ соҳаларни 2 ойлик (қисқа муддатли сертификат 200 АҚШ доллари), 6 ойлик (мураккаб сертификат 300 АҚШ доллари), 12 ойлик (ПГ сертификати 500 АҚШ доллари, Професионал ихтисослаштирилган сертификатлаш 750 АҚШ доллари, умумжаҳон

сертификатлаш 900 АҚШ доллари)⁸ таълим жараёнида XXI асрнинг ўзгарувчан дунёсини маҳаллий, миллий ва глобал даражада тушуниш ва самарали иштирок этиш учун билим ва кўникмалар беради.

Беларусь, Украина, Туркия, Татаристон, Франция, Германия, Россия Федерацияси Ички ишлар вазирлиги экспертиза-криминалистика марказлари ҳам жисмоний ва юридик шахслар учун шартнома асосида экспертиза хизматларини тақдим этади. А.В. Горелик таъкидлаганидек, экспертиза муассасалари фуқаролар ва юридик шахслар учун шартнома асосида эксперт тадқиқотларини ўтказиш, фуқаролик, маъмурий ва ҳакамлик судлари, маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳолатлари бўйича суд экспертизаларини ўтказиш учун ҳақ олиш ҳуқуқига эга. Ушбу маблағларни сарфлаш тартиби тегишли федерал органлар томонидан белгиланади⁹. Ушбу меъёр аслида Россияда эксперт бизнесининг жуда муҳим элементини белгилайди ва суд экспертига, давлат суд-тиббиёт муассасаларига эксперт хизмати бозорига кириш имконини беради.

Суд амалиёти шунинг кўрсатадики, фуқаролар ва юридик шахслар учун шартнома асосида тадқиқотлар одатда инсон саломатлигига етказилган зарарнинг табиати ва оғирлигини аниқлаш учун ўтказилади. Жумладан, етказилган зарар оқибатида меҳнат қобилиятини йўқотиш даражасини белгилаш, айрим ҳолларда, жинсий яхлитликни аниқлаш мақсадида ўтказилади. Шу боисдан, мамлакатимизда эксперт-криминалистика бўлинмалари томонидан жисмоний шахсларга ҳам экспертиза, илмий-тадқиқот ва ахборот хизматларини тақдим этишда ҳуқуқий оқибат келтириб чиқармайдиган хизматлар доирасини аниқлаган ҳолатда хизмат кўрсатишни йўлга қўйиш мумкин, деб ҳисоблаймиз. Жумладан:

– ўзини ҳимоя қилиш қуроли бўйича¹⁰;

– компьютер технологияси соҳасида хизмат ва маслаҳатлар кўрсатиш, хусусан рақамли ташувчиларда ўчиб кетган маълумотларни қайта тиклаш ва рақамли маълумотларни ҳимоялаш бўйича¹¹;

– заргарлик буюмлари ва вино-ароқ маҳсулотлари таркибини аниқлаш бўйича¹².

Шу билан бирга, ушбу соҳада хизматлар кўрсатиш доирасини кенгайтириш мақсадида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан

ҳамкорликда ҳуқуқий тарғибот ишларини тизимли равишда амалга ошириш зарурияти мавжуд.

Айни пайтда, ички ишлар органларининг эксперт-криминалистик бўлинмалари томонидан юридик шахсларга пуллик асосда экспертлик, илмий-тадқиқот ва ахборот хизматларини тақдим этиш амалиётини таҳлили соҳада ўз ечимини кутаётган бир қатор масалалар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Биринчидан, корхона, ташкилот, муассасаларда, айниқса банкларда қалбаки пулларни қабул қилиш ҳолатларининг ҳам учраётганлиги, бу борада ходимларнинг қалбаки ҳужжат белгиларини аниқлашга оид билим ва малакаларининг етарли эмаслиги кузатилмоқда.

Фикримизча, Ички ишлар вазирлиги Эксперт-криминалистика бош маркази ва унинг ҳудудий тузилмалари, Ички ишлар вазирлиги Академияси, Малака ошириш институти томонидан мутасадди ташкилотлар, шу жумладан, тижорат банклари билан шартнома асосида уларнинг ходимларининг ҳужжатлар, қимматбаҳо қоғозлар, шахсни тасдиқловчи ҳужжатлар ҳамда пулларнинг қалбакилаштириш белгилари бўйича билим ва кўникмаларини оширишга қаратилган таълим хизматларини ҳақ эвазига кўрсатиш тизимини жорий этиш лозим.

Иккинчидан, маълумки, ҳужжатлар, қиммат-

баҳо қоғозлар, лотерея чипталари, шунингдек бошқа турдаги қатъий ҳисобот остидаги босма маҳсулотларнинг ҳақиқийлигини аниқлаш бўйича тадқиқотлар, кўлёмалар ва имзоларни идентификация қилиш бўйича тадқиқот ҳамда узоқ муддат мобайнида ўчиб кетган матнларни қайта тиклаш тадқиқотлари одатда жиноят, иқтисодий, фуқаролик ва маъмурий ишлар доирасида тайинланиши сабабли судларнинг экспертиза тайинлаш тўғрисидаги ажрим асосида экспертиза харажатлари томонларнинг бирига юкланади.

Аммо, мазкур турдаги ишларни амалга оширишда суриштирувчи, терговчи ёки прокурор пуллик экспертиза хизматини кўрсатиш бўйича қарор ёки ҳулоса бериши қонун ҳужжатларида белгиланмаган.

Фикримизча, судларнинг электрон почта манзилларига Ички ишлар вазирлиги Эксперт-криминалистика бош маркази ва унинг ҳудудий тузилмаларининг пуллик хизмат кўрсатиш шартлари ва имкониятлари тўғрисида батафсил маълумот юбориш тизимини жорий этиш лозим.

Учинчидан, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирининг 2017 йил 3 июлдаги 125-сонли буйруғи билан «Ички ишлар органларининг эксперт-криминалистик бўлинмалари томонидан юридик шахсларга пуллик асосда эксперт-

АННОТАЦИЯ

Мақолада ички ишлар органларининг эксперт-криминалистика бўлинмалари томонидан ҳақ эвазига кўрсатиладиган хизматларнинг турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари ёритилиб, чет эл тажрибаси таҳлил этиб берилди. Шунингдек, ҳуқуқшунос олимларнинг фикр ва мулоҳазалари атрофлича ўрганилиб, таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

Калит сўзлар: эксперт-криминалистика, пуллик экспертиза хизмати, пуллик экспертиза хизмати турлари.

В статье описаны виды платных услуг, оказываемых экспертно-криминалистическими подразделениями органов внутренних дел, их особенности и анализ зарубежного опыта. Также были детально изучены взгляды и мнения ученых-юристов, а также разработаны предложения и рекомендации.

Ключевые слова: эксперт-криминалистика, платные экспертные услуги, виды платных экспертных услуг.

The article describes the types of paid services provided by the forensic departments of the internal affairs bodies, their features and analysis of foreign experience. Also, the views and opinions of legal scholars were studied in detail, and proposals and recommendations were developed.

Key words: forensic expert, paid expert services, types of paid expert services.

лик, илмий-тадқиқот ва ахборот хизматларини такдим этиш тартиби тўғрисида»ги Низом тасдиқланган бўлиб, унинг 21-бандига кўра пуллик хизмат кўрсатиш бўйича буюртма қабул қилинган тақдирда, буюртмачи томонидан бажарувчи ҳисоб рақамига, шартномада кўрсатилган сумма (пул) миқдорининг 15 фоизи олдиндан амалга оширилиши, буюртма бажарилганидан сўнг, буюртмачи қолган 85 фоиз миқдоридagi тўловни амалга оширилиши белгиланган.

Назаримизда, мазкур тартибни амалга ошириш жараёни инсон омили меҳнатининг ҳамда

вақтининг ортиқча сарфланишини келтириб чиқармоқда. Шу боис, тўловни «Click» хизмати орқали амалга ошириш тизимини жорий этиш фойдадан холи бўлмайди.

У. МАХМУДХОДЖАЕВА,
Ўзбекистон Республикаси
Ички ишлар вазирлиги Академияси
«Фуқаролик ҳуқуқи фанлари»
кафедраси ўқитувчиси

¹Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Т.: Ўзбекистон, 2016. Б. 15-16.

²Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Эксперт-криминалистика бош марказининг архив материалларидан. – Т., 2019 йил 10 декабрь.

³Изоҳ. Европа суд-экспертиза институтлари тармоғи (ENFSI) суд-экспертиза соҳасидаги ўзаро маълумот алмашишни такомиллаштириш мақсадида 1995 йилда ташкил етилган. Мазкур ташкилот Сифат ва ваколатларни бошқариш, илмий-тадқиқот ва ишлаб чиқариш, таълим ва ўқитиш соҳаларидаги умумий ишлардан ташқари, 17 хил суд экспертизалари эксперт ишчи гуруҳлари томонидан олиб борилади. Ташкилотнинг 2019 йил ҳисобига кўра 71 аъзоси бўлиб, жумладан, Австрия, Арманистон, Озарбайжон, Белгия, Болгария, Хорватия, Кипр, Чехия, Дания, Эстония, Финляндия, Франция, Грузия, Германия, Греция, Венгрия, Ирландия, Италия, Латвия, Литва, Собиқ Югослав Республикаси Македония, Малта, Черногория, Голландия, Норвегия, Польша, Португалия, Руминия, Россия, Сербия, Словения, Словакия, Испания, Швеция, Швейцария, Туркия, Украина ва Буюк Британия каби давлатлардан иборат. <http://www.enfsi.eu>.

⁴Изоҳ. Бармоқ излари хизматлари Бармоқ излари хизмати гуруҳининг вазифаси ҳуқуқбузарлар, ўқотар қуроллар лицензиясидан даъвогарлар, ўйин комиссияси аризалари ва керак бўлганда бошқа одамлардан олинган бармоқ излари тўғрисидаги маълумотлар базасини сақлашдир. Ходимлар илгари бармоқ излари бўлган ҳуқуқбузарларни, номаълум марҳумларни ва авария қурбонларини, шу жумладан, йирик табиий офатларда иштирок етганларни аниқлайдилар. Бармоқ излари хизмати гуруҳи, шунингдек яширин бармоқ излари - кўзга кўринмайдиган бармоқ изларини текшириш, шунингдек, жиноятчилик жойларидан тикланган яширин бармоқ изларини ўрганиш ва аниқлаш орқали жиноятларнинг тергов қилинишига ёрдам беради.

⁵Изоҳ. Ўқотар қурол ва ўқотар қурол қолдиқлари хизмати (firearms /FA/, gunshot residues /GSR/) 1995 йилда Рижсцижк шаҳрида ташкил этилган бўлиб ўқотар қуролларни идентификациялаш, ўқотар қуроллар техникаси, ўқотар қолдиқлари ва ўқотар қуроллар ҳуқуқбузарлигида жиноятчиликни қайта тиклаш соҳаларидаги илмий тажрибаларни бирлаштиради.

⁶Ёнғин ва портлашни ўрганиш бўйича хизмати дала текшируви, техник тадқиқотлар ва ёнғин содир бўлган жойни кимёвий таҳлил қилиш.

⁷Горелик А.В. Является ли экспертиза в производстве по делам об административных правонарушениях судебной? // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – С.151.

⁸www.ifs.edu.in/scope-career/, www.aafs.org/choosing-career/, www.aafs.org/current-job-openings.

⁹Горелик А.В. Ўша манба. - С.151.

¹⁰Изоҳ: Ўзини ҳимоя қилиш қуроли билан содир этилган жиноят жойларидан олинган ўқ ва гилзаларнинг отган қурол ва унинг эгаси ҳақидаги ахборотни экспертиза маълумотлар базасидан топишнинг юқори тезлик ва аниқлик даражасини йўлга қўйиш ҳамда терговчи ва одил судловнинг меҳнат самарадорлигини ошириш, ходимларнинг ортиқча иш вақтини тежаш мақсадида. ЭКБ томонидан Ўзбекистон фуқаросига тегишли бўлган ўзини ҳимоя қилиш қуроли бир йилда бир марта назорат тартибда отилади ўқ ва гилзалардан намуналар олинади.

¹¹Изоҳ: Жисмоний шахсга тегишли бўлган телефон, компьютер, флеш-карта каби ахборот ташувчи техникалардаги ўчиб кетган маълумотларни қайта тиклаш мақсадида мазкур хизмат кўрсатилиши мумкин.

¹²Изоҳ: Мазкур турдаги экспертлик тадқиқотлари кўп ҳолатларда иқтисодий, фуқаролик ҳуқуқий муносабатлар доирасида тайинланиши сабаб мижозлар аксарият ҳолатларда жисмоний шахслар бўлиши мумкин.

ЛИЗИНГНИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ ҲАМДА АФЗАЛ ЖИҲАТЛАРИ

Жамиятдаги ҳар қандай иқтисодий муносабатлар мавжуд объектив зарурият орқали вужудга келади. Шу билан бирга, иқтисодиётда пайдо бўлган барча янгилашнишлар ва ўзгаришлар кимнингдир ғояси ва ташаббуси орқали ҳаётга жорий этилади. Лизинг ҳам бундан мустасно эмас.

Бугунги замонавий лизинг (молиявий ижара) амалиётлари XX асрнинг 50-йилларида АҚШда шаклланиб, ўзининг такомиллашган кўринишига эга бўлган. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг мамлакатда саноатнинг гуркираб ривожланиши натижасида катта миқдорда ишлаб чиқарилган технологик ускуналар, денгиз кемалари ва бошқа қимматбаҳо машина-механизмларни пешма-пеш пулга тўхтовсиз сотиш имкониятлари чегараланганлиги боис, уларни ижарага бериш манфаатли усул эканлиги маълум бўлади.

Акс ҳолда ишлаб чиқарилган товарлар сотилмасдан, иқтисодий бўҳронлар вужудга келиши мумкин эди. Шунинг учун Ҳукумат томонидан лизинг муносабатларини рағбатлантириш мақсадида катта имтиёзлар кўзда тутилган махсус дастур қабул қилинди. Лекин, лизинг бўйича давлат томонидан қанча қулайликлар яратилмасин, ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ижара муносабатларига киришишдан нечоғлик манфаатдор бўлишмасин, лизинг авж олиб ривожланиши мумкин эмасди. Чунки, уларнинг бошини бирлаштира-

диган учинчи воситачи – махсус лизинг компаниялари шаклланиб улгурмаган эди. Бироқ, америкалик ишбилармон ва тадбиркорлар бу заруриятни тушуниб етдилар ва 1952 йилда Сан-Франциско шаҳрида ишбилармон Генри Шонфелд томонидан биринчи лизинг компанияси – «United States Leasing Corporation»га асос солдилар. Ушбу воқеа замонавий лизингнинг ривожланиши йўлида тарихий қадам бўлди. Мазкур компаниянинг муваффақиятли фаолияти натижасида унинг янги очилган ўнлаб шўъба корхоналари дунёнинг бошқа мамлакатларида ҳам ўз ишини бошлади. Кейинчалик ушбу лизинг компанияси «United States Leasing International» деб атала бошлади.

Шундай қилиб, иқтисодиётда мулкдан фойдаланишнинг янги шакли ва такомиллашган махсус тури – молиявий ижара, яъни лизинг вужудга келган. Демак, лизинг амалиётларининг заминида, аввало, ижарага асосланган мулк муносабатларнинг тадрижий ривожланиш босқичлари ётади.

«Лизинг» сўзи инглизча «leasing», «lesson» ва «lessee» сўзларидан олинган бўлиб, «ижара», «мулк ижараси», деган маъноларни англатади¹.

Ўзбекистон Республикасининг «Лизинг тўғрисида»ги Қонуни 2-моддасининг биринчи қисмига кўра, лизинг молиявий ижаранинг алоҳида тури бўлиб, унда бир тараф (лизинг берувчи) иккинчи

тарафнинг (лизинг олувчининг) топшириғига биноан учинчи тарафдан (сотувчидан) лизинг шартномасида шартлашилган мол-мулкни (лизинг объектини) мулк қилиб олади ва уни лизинг олувчига шу шартномада белгиланган шартларда ҳақ эвазига эгалик қилиш ва фойдаланиш учун ўн икки ойдан ортиқ муддатга беради².

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 588-моддаси ва «Лизинг тўғрисида»ги Қонуннинг 3-моддасига мувофиқ тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланиладиган, истеъмол қилинмайдиган ҳар қандай ашёлар, шу жумладан, корхоналар, мулкый комплекслар, бинолар, иншоотлар, ускуналар, транспорт воситалари ҳамда бошқа кўчар ва кўчмас мулк лизинг объектлари бўлиши мумкин.

Бугунги кунда жаҳон амалиётида лизинг муносабатларининг кўпдан-кўп турлари ва шакллари қўлланилмоқда.

Лизинг турлари деганда, унинг айрим мазмуний белгилари билан фарқ қилувчи лизинг шартномалари, лизинг шакллари деганда эса, унинг мазмуни бир бўлиб, фақат лизинг объекти ва субъектларининг, лизинг битими шартлари ҳамда унда акс этган иқтисодий жараёнларнинг шакли ва ташкилий бошқариш жиҳатлари билан бир-биридан фарқланадиган лизинг битимлари тушунилади. Лизинг хизматларининг замонавий бозор шакллари бевосита лизинг битими шартларида ва лизинг операцияларини тартибга солувчи меъёрий ҳужжатларда ўз аксини топади.

Халқаро миқёсда лизинг (молиявий ижара) қуйидаги белгиларига қараб таснифланмоқда:

- лизинг шартномасининг муддати тугаши билан лизинг объекти лизинг олувчининг хусусий мулкига ўтади;

- шартнома муддатидан лизинг объектдан фойдаланиш муддати кўп бўлади;

- лизинг олувчи лизинг объектини бозор баҳосидан паст баҳода ёки лизинг шартномаси муддати тугаганидан сўнг белгиланадиган баҳода сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлади;

- лизинг шартномаси даврида лизинг тўловларининг умумий суммаси (солиқлардан ташқари) лизинг объекти қийматига тенг ёки ундан ортиқ бўлиши лозим;

- ижарага берилган лизинг объектнинг фойдаланиш хусусиятларини лизинг олувчи қайта ўзгартирмаслиги керак.

Бугунги кунда Ўзбекистонда лизингнинг аҳволи қай даражада? Давлатимиз томонидан ушбу истиқболли соҳани ривожлантириш бўйича қандай тадбирлар амалга оширилмоқда? Ўзбекистон мустақилликка эришган йилларнинг дастлабки кунлариданок лизингни ривожлантиришга алоҳида эътибор бериб келмоқда. Олиб борилган ташкилий ва молиявий тадбирлар натижасида республика иқтисодиётига лизинг жадал кириб келмоқда. Биринчи лизинг операцияси 1993 йилда Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки томонидан амалга оширилган бўлиб, чет эл компанияларидан лизинг орқали самолётлар харид қилинган.

Барча ривожланган мамлакатларда лизингнинг дастлабки ривожланиш босқичи давлат томонидан қўллаб-қувватланган. Бунда, айниқса, лизинг амалиётлари бўйича берилган солиқ имтиёзлари катта аҳамият касб этган³.

Айрим мамлакатларда лизинг бўйича сарфланган харажатлар солиққа тортадиган базани ҳисоблашда чегириб ташланади ва жадаллаштирилган амортизация қўлланган ҳолларда ҳам солиқ бўйича имтиёзлар яратилган. Шу боис, республикада лизинг амалиётларини янада ривожлантириш мақсадида бу бо-

рада солиқлар бўйича қўшимча имтиёзлар берилиши лозим. Масалан, лизинг компанияларини лизинг амалиётларидан олган фойдадан солиқ тўлашдан маълум муддатга озод қилиш ёки унинг ҳажмини ссуда амалиётига нисбатан сезиларли даражада камайтириш мақсадга мувофиқ бўларди. Шу билан бирга, лизинг операцияларининг оқсаб қолишига сабаб, фикримизча, инвесторларнинг, айниқса, кичик ва ўрта бизнес субъектлари малакасининг етарли эмаслиги, ўзига қандай асбоб-ускуна кераклигини аниқ билмаслиги ва ҳали лизинг операциялари моҳиятини тўла тушуниб етмаганлиги, лизинг компанияларининг молиявий жиҳатдан ночорлиги, молиявий маблағларга муҳтож бўлиб қолганидир.

Шунинг учун ҳам уларнинг асосий операцияларини тижорат банклари молиялаштирмақда.

Дунёнинг ривожланган давлатлари инвестициявий лойиҳаларнинг 30 фоизидан ортигини лизинг орқали амалга оширмақда. Савол туғилади: нима учун лизингга бўлган эътибор кундан-кунга ортиб бормоқда?

Бу саволга жавоб бериш учун лизинг муносабатларига микроиқтисодий ва макроиқтисодий жиҳатдан ёндашиш мақсадга мувофиқ бўлади. Микроиқтисодий омиллар таҳлил қилинганда лизинг муносабатларининг ҳар бир иштирокчиси манфаатларини инобатга олиш лозим бўлади:

биринчидан, сотувчи ёки лизинг объектига ишлаб чиқарувчи товарларни олдиндан берилган буюртмалар асосида сотиш имкониятига эга бўлади ва бу жиҳат унинг товарлари бозори чакқон бўлишига олиб келади, олдиндан берилган талаблар асосида ишлаб чиқаришни аниқ режа асосида бошқариш имконият-

лари яратилади;

иккинчидан, лизинг олувчи ўз пул маблағларини тежаш учун имкониятларга эга бўлади. Лизинг ишлаб чиқариш объектидан самарали фойдаланишга мажбур қилади, лизинг олувчининг ишлаб чиқариш қувватини оширади. Лизинг шарофати билан у мулк соҳибига айланади. Бундан ташқари, лизинг талаблари банкдан шу мақсадларда кредит олишга қараганда енгил ва лизинг объекти кредит таъминоти сифатида қабул қилиниши мумкин;

учинчидан, лизинг берувчининг даромадли активлари ошади, тадбиркорлик фаолияти рағбатлантирилади. Банклар учун лизинг, лизинг объекти суғурталанганлиги боис, ссуда амалиётига қараганда беҳатар активдир ва лизинг тўловларининг мунтазамлиги уларнинг барқарор даромад манбаи ҳисобланади;

тўртинчидан, лизинг операциялари тижорат банклари учун қатор афзалликларга эга, масалан, лизинг операциялари бўйича бизнес режа тайёрлаш кредитлаш амалиётларига қараганда қулай, чунки лизингда бизнес объекти ва ундан фойдаланиш аниқ бир жараёнга боғлиқдир.

Лизингнинг салбий хусусияти сифатида лизинг объектининг баҳоси ўзгариши натижасида лизинг олувчи ва лизинг берувчи учун бирмунча ноқулайликлар келиб чиқишини айтиб ўтиш зарур. Лекин, ушбу муаммо лизинг шартномасига қўшимча шартлар киритиш орқали ҳал қилинмоқда.

Юқорида қайд этилганлардан келиб чиқиб, лизингга оид ҳуқуқий муносабатларни янада ривожлантириш, лизинг хизматлари қўламини кенгайтириш ва тадбиркорлик субъектларининг лизингга бўлган ишончини ошириш мақсадида айрим масалаларга эътибор қаратиш зарур.

Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 588-моддаси ва «Лизинг тўғрисида»ги Қонуннинг 3-моддасига мувофиқ тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланиладиган истеъмол қилинмайдиган ҳар қандай ашёлар, шу жумладан, корхоналар, мулкый комплекслар, бинолар, иншоотлар, ускуналар, транспорт воситалари ҳамда бошқа кўчар ва кўчмас мулк лизинг объектлари бўлиши мумкин.

Бугунги кунда республикамиздаги аксарият лизинг компаниялари томонидан лизинг олувчиларга асосан қишлоқ хўжалиги техникалари, юк ва енгил автомобиллар ҳамда мелиоратив техникалар етказиб берилмоқда. Бироқ, Қонунда кўрсатилган корхоналар, мулкый комплекслар, бинолар, иншоотлар ва бошқа турдаги ускуналар лизингга етказиб берилмаяпти. Бу эса, ўз навбатида, Қонуннинг мазкур талаблари амалиётда умуман ишламаётганлигидан далолат беради.

Иккинчидан, лизинг амалиётида ҳисоб-китоб тизимини соддалаштириш лозим. Маълумки, лизинг тўловлари ҳисоб-китобида лизинг объектининг нархидан келиб чиққан ҳолда фоизлар ҳисобланади ва лизинг шартномасининг бутун муддати даврида амалда бўлади. Амалиётда лизинг олувчилар айнан мана шу ҳисоб-китоб тизимидан норози бўлмоқда. Лизинг тўловларини ҳисоб-китоб қилишда ҳам тижорат банкларидаги ҳисоб-китоб тизимини жорий қилиш лозим. Бунда, лизинг олувчи томонидан амалга оширилган тўловни дастлаб лизинг

фоизи учун ҳисоблаб, қолган қисмини лизинг асосий қисмини сўндириш учун ҳисоблаш ҳамда асосий қарзнинг қолдиқ қисмига фоизлар тўлаш тизими жорий қилинса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Учинчидан, барча соҳада бўлгани каби лизинг хизматлари кўламини кенгайтириш ва ривожлантиришда ҳам тарғибот ва ташвиқот ишлари муҳим аҳамият эга. Шу сабабли, лизинг хизматлари кўрсатишда бунга алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Тўртинчидан, амалдаги «Лизинг тўғрисида»ги Қонун 1999 йилда қабул қилинган. Давр талабидан келиб чиқиб, мазкур Қонунни янги таҳрирда қабул қилиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Бешинчидан, бугунги кунда республикада лизинг хизматлари кўрсатиш фаолияти билан шуғулланиб келаётган корхоналар ва идоралар лизинг операцияларини амалга ошириш тартиби, лизинг тўловлари ҳисоб-китоби, маркетинг ва мониторинг масалаларида асосан ўзларининг ички меъёрий ҳужжатларидан фойдаланишмоқда. Бу соҳада барча лизинг берувчилар учун ягона норматив-ҳуқуқий ҳужжат ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

У. БАЗАРОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби магистранти

1 Ўзбекистон Юридик Энциклопедияси. – Тошкент: Адолат, 2009. – 278-б.

2 Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг 2015 йил 27 ноябрдаги 289-сонли қарори 2-бандининг биринчи хатбошиси.

3 www.ziyouz.com kutubxonasi.

ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ КУРАШ – МАРКАЗИЙ ОСИЁ МИНТАҚАСИДАГИ ТИНЧЛИК ВА ХАВФСИЗЛИК ГАРОВИ

Айни вақтда халқаро терроризм ва экстремизм хавфининг тобора ортиб бораётганлиги, дунёнинг айрим минтақаларида қуролли тўқнашувлар давом этаётганлиги, таҳликали вазият сақланиб қолаётганлиги Ўзбекистоннинг барқарор ривожланишига таҳдид солмасдан қолмайди, албатта. Буларнинг барчаси олдимизда пайдо бўлаётган таҳдид ва хатарларга муносиб зарба беришга доимо тайёр бўлишни талаб этади¹.

Шавкат МИРЗИЁЕВ

Бугун биз дунё ҳамжамияти тез суръатлар билан ўзгариб бораётган, инсоният ҳозирга қадар бошидан кечирган даврлардан тубдан фарқ қилувчи ўта шиддатли ва мураккаб, таҳликали бир замонда яшамоқдамиз. Ҳозирги тараққиёт босқичида бутун инсоният ноанъанавий хавф-хатар ва кутилмаган янги таҳдидларга дуч келмоқда². Бутун дунё олимлари ва журналистлар оммавий ахборот воситаларида биз яшаб турган замонни турлича таърифлашмоқда. Жумладан, кимдир бу даврни юксак технологиялар, инновациялар асри деса, яна кимлардир ахборотлар алмашинуви, тафаккур асри деб аташмоқда. Ушбу фикрларда ҳақиқат бор, албатта, уларнинг ҳар бирида бугунги ҳаётимизнинг серқирра жиҳатлари акс этган. Дунёнинг бир чеккасида бирор ҳодиса содир бўлса, у шу вақтнинг ўзида иккинчи чеккасида акс этишига ва аҳоли ундан огоҳ бўлаётганига барчамиз гувоҳ бўлиб турибмиз. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов ўзининг «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида шундай таъкидлаган эди: «Глобаллашув жараёни ҳаётимизга тобора тез ва чуқур кириб келаётганининг асосий омили ва сабаби хусусида гапирганда шуни объектив тан олиш керак – бугунги кунда ҳар қайси давлатнинг тараққиёти ва равнақи нафақат яқин ва

узоқ кўшнилар, балки жаҳон миқёсида бошқа минтақа ва ҳудудлар билан шундай чамбарчас боғланиб бораяптики, бирон мамлакатнинг бу жараёндан четда туриши ижобий натижаларга олиб келмаслигини тушуниш, англаш қийин эмас»³.

Глобаллашув – бугунги дунё ҳамжамиятининг бекиёс даражада тез ривожланиши, ижтимоий ҳаётнинг тезлашиши демакдир. Глобаллашувнинг салбий ҳамда ижобий томонлари мавжуд бўлиб, ундан эзгулик ва ёвузлик йўлларида фойдаланиш мумкин. Юртимизда тинчлик ва хотиржамликни сақлаш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентябрдаги «Террористик, экстремистик ёки бошқа тақиқланган ташкилот ва гуруҳлар таркибига адашиб кириб қолган Ўзбекистон Республикаси фуқароларини жиноий жавобгарликдан озод этиш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармонида асосан, мамлакатимизда диний бағрикенглик ва виждон эркинлигини таъминлашга, шунингдек ёшларни террористик, экстремистик ва бошқа бузгунчи ғоялар таъсиридан самарали ҳимоя қилишга юксак эътибор қаратилмоқда. Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш бўйича кенг қўламли чора-тадбирлар амалга оширилаяпти. Бунинг натижасида биргина 2017 йилда 18

мингдан зиёд содир этган қилмишига пушаймон бўлиб, тинч турмуш тарзига қайтган фуқаролар террористик, экстремистик ёки бошқа тақиқланган ташкилот ва гуруҳлар фаолиятида иштирок этишга мойил бўлган шахслар рўйхатидан чиқарилди. Уларнинг 10 мингдан зиёди иш билан таъминлаш, ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўйишда амалий ёрдам кўрсатилди. Террористик, экстремистик ёки бошқа ташкилот ва гуруҳлар таркибига адашиб кириб қолган, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида бўлган, ўз қилмишининг ҳуқуққа хилофлигини англаб етиб, тузалиш йўлига ўтган фуқароларга ватанига, оиласи бағрига, тинч ҳаётга қайтиш имконини бериш мақсадида, инсонпарварлик принципларига асосланган ҳолда Республика идоралараро комиссияси тузилган⁴. Фармонга кўра, ушбу комиссия террористик, экстремистик ёки бошқа ташкилот ва гуруҳлар таркибига адашиб кириб қолган, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида бўлган фуқаролар айбини бўйнига олиш тўғрисида шахсан арз қилиб келса, қилмишидан чин кўнгилдан пушаймон бўлса ва тузалиш йўлига ўтган бўлса, жиноий фаолият ва бошқа ҳуқуққа хилоф қилмишларни фош этишда фаол ёрдам берса, тақиқланган ташкилотнинг ғоявий ва маънавий раҳнамоси бўлмаса, жанговар ҳаракатларда ва кўпоровчилик ҳаракатларини содир этишда иштирок этмаган бўлса, террористик, экстремистик фаолиятни амалга ошириш мақсадида тақиқланган ташкилотларда ўқув, махсус ёки ҳарбий тайёргарликдан ўтмаган бўлса, халқаро терроризмни молиялаштиришда иштирок этмаган бўлса, террористик, экстремистик ва бошқа бузғунчи ғоялар мавжуд бўлган материалларни адашиб ёки ахборот-коммуникация воситаларида тарқатишга қасд қилмаган ва бундай мақсадни кўзламаган ҳолда сақлаган бўлса, уларнинг қилмишига пушаймонлиги ҳамда айбини бўйнига олиш тўғрисидаги аризасини яшаш жойига кўра Ўзбекистон Республикасининг дипломатик ваколатхоналарига ёхуд Ўзбекистон Республи-

касининг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларига тақдим этади ва ариза улар томонидан кўриб чиқилгач, ариза берувчи натижа бўйича хулосага асосан жиноий жавобгарликдан озод этилади.

2019 йилнинг 30 май куни Давлатимиз раҳбари ташаббуси билан, 156 нафар ўзбекистонлик аёллар ҳамда болалар Ироқ ва Суриядан олиб келинди⁵. 2019 йилнинг 10 октябрь куни ўзбекистонлик 64 нафар бола Ироқ давлати ҳукумати ва ЮНИСЕФ Халқаро болалар ташкилоти билан ҳамкорликда «Меҳр-2» инсонпарварлик амалиёти доирасида юртимизга келтирилди. 39 нафар ўғил ва 25 нафар қиз болалардан 14 нафар 3 ёшгача бўлган ҳамда 2 нафар ота-онасидан айрилган болалар гуманитар амалиёт ишчи гуруҳи томонидан барча қулайликларга эга соғломлаштириш муассасаларига жойлаштирилди ҳамда уларга тиббий, психологик, ҳуқуқий ва ижтимоий ёрдамлар кўрсатилди⁶. Уларга ҳомийлар ва васийлар тайинланди. 2019 йилнинг 10-11 октябрь кунлари Туркменистон пойтахти Ашхобод шаҳрида бўлиб ўтган Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги Давлат раҳбарлари кенгашининг навбатдаги мажлисида Туркменистон, Ўзбекистон, Озарбайжон, Беларус, Қозоғистон, Қирғизистон, Молдова, Россия Федерацияси, Тожикистон президентлари ва Арманистон бош вазири, МДХ Ижроия қўмитаси раиси Ижрочи котиби Сергей Лебедев иштирокида МДХ давлатлари ўртасида ҳамдўстлик доирасида ҳамкорликни янада мустаҳкамлаш, ушбу халқаро тузилма фаолиятини такомиллаштириш масалалари муҳокама қилинди, минтақавий ва халқаро масалалар юзасидан фикр алмашилди ҳамда 2020-2022 йилларда терроризм, экстремизм ва зўравонликнинг бошқа кўринишларига қарши курашиш бўйича ҳамкорлик дастури ва бошқа ҳужжатлар қабул қилинди⁷.

Инсоният ҳаётида ёвузлик билан эзгулик ўртасида доимий кураш бўлиб келган. Мафкуравий ғоялар жуда тез суръатда тарқалмоқда ва энг хавфли томони, ёшлар онгида бўш жойлар қолдими, бу жойни ёвузликка

ундовчи ғоялар эгаллаб, ўз таъсирини ўтказмоқда, онги захарланган бу ёшлар экстремизм ғоялари таъсирига тушиши натижасида террорчи гуруҳлар сафларига қўшилиб, дунёдаги кўплаб мамлакатларда террорчилик актлари содир этишмоқда, бу эса, аҳолининг тинчлигига таҳдид солмоқда.

Экстремизм ва терроризм ҳозирги замонда энг хавфли ва башорат қилиш қийин бўлган жараён бўлиб, бугунги кунда ҳар хил кўринишга эга ва бу билан хавфли таҳдидга айланмоқда. Террорчилик актлари инсониятнинг оммавий ҳалокатига олиб келади, кўплаб инсонларга руҳий тазйиқ ўтказиши, шахсий мулкка ва маънавий бойликларга қайта тиклаш имконияти бўлмаган путур етказиши, давлатлар ўртасида душманлик ҳолатини туғдириб, урушга олиб келувчи ифволар тарқатади, миллатлар ўртасида тузатиб бўлмайдиган адоват ва бир-бирига ишончсизлик, нафрат уйғотади.

Экстремизм ва терроризм оммавий-сиёсий воқелик бўлиб, бунда жамиятнинг мафкура-сини ўзгартириш (деидеологизация) натижасида, жамиятдаги алоҳида гуруҳлар давлат томонидан белгиланган қонун ва фуқаролар ҳақ-ҳуқуқларига ишончсизлик билан қарайди ва ўз мақсадларига етишиш учун террорчиликка ўтишни оқлайдилар. Ҳар хил жиноий гуруҳлар террорчилик, қўрқитиш ва йўқ қилиш, ўзларининг жиноий фаолиятларига қулай, яхши шароитлар яратиш учун давлат ҳокимиятига босим ўтказиш мақсадида ҳаракатланадилар. Террорчилик актининг жабрдийдаси ҳар қандай шахс бўлиши мумкин – ҳатто террорчилик акти келиб чиқишига сабаб бўлган зиддиятларга алоқаси бўлмаган шахс ҳам.

Экстремизм ва терроризмнинг сатҳи ва аниқ формуласи бир томондан жамиятнинг маданияти қанчалик юқори эканлигига, иккинчидан, жамият ва давлат томонидан юзага келган долзарб муаммоларни ҳал этиш, терроризмнинг олдини олиш ва профилактика даражасига боғлиқдир. Афсуски, экстремизм ва терроризм биз билмаган ўзининг ҳаёт тарзи,

мафкуриси, маданияти билан фарқ қиладиган оламни кўрқувда ушлаб туришда энг таъсирчан қуролга айланди. Сўнгги бир неча йилларда экстремизм ва терроризм жаҳонда глобал муаммо бўлиб қолди ва улар ўсиш тенденциясига эга (80-йилларда 800 та террорчилик актлари қайд қилинган бўлса, 90-йилларда 900 тадан зиёд).

Бугунда террорчилик актлари аввалдан ўйланиб, шафқатсизлик билан, замонавий техникалар, қурол-аслаҳалар ва алоқа воситаларидан фойдаланилган ҳолда содир этилмоқда. Жаҳоннинг турли ўлкаларида сиёсий ва миллатчи кучлар террорчилик усуллари қурол қилиб олиб, ўзларининг жиноий мақсадларига эришиш учун қурол-аслаҳа ва портловчи моддалар омборларини, таркибий бўлинмаларини, шунингдек молиявий муассасаларини хуфиёна ташкил этадилар. Террорчилик ташкилотлари ўз фаолиятларини яшириш мақсадида, ҳар хил фирмалар, компаниялар, ва фондлар ташкил қилмоқдалар. Бундай ўта хавфли жиноят билан курашишда давлатларнинг ҳаракатларини юқори даражада мувофиқлаштириш ва халқаро ташкилотлар тизимини яратиш зарур бўлмоқда.

Терроризмга қарши кураш самарали бўлиши учун, мазкур жиноятнинг ягона халқаро-ҳуқуқий тушунчаси ва ҳуқуқий тафсилоти ишлаб чиқилиши лозим.

Терроризмнинг жамиятга хавф солиши даражаси юқорилигини шундан ҳам кузатсак бўладики, жаҳоннинг деярли барча ривожланган давлатлари терроризм ва экстремизмга қарши курашни тартибга солувчи қонунларни қабул қилмоқда. Давлат раҳбарлари учрашувларининг барчасида ушбу муаммо муҳокама қилиниб, биргаликда курашиш режалари тузилган.

Сир эмас, халқаро ҳамжамият ўз бошидан терроризмнинг турли таҳдидлари ва сиқувларини кечирмоқда.

Террорчиларнинг ҳаракат, ҳудуд ва ваҳшийликлар қўлами кенгайиб, кучайиб бормоқда. Уларнинг ахборот алмашиши, тактик ва бир-бирини ҳар томонлама қўллаб-қувват-

лаш тизими мукамаллашиб бормоқда. Шу билан бирга, сиёсий ва жиноий терроризм кўшилиб кетмоқда.

Ана шундай бир даврда, миллий ва халқаро терроризм билан ҳар томонлама самарали кураш олиб бориш учун, бу фаолиятнинг мустақкам ҳуқуқий асосини яратиш зарурати пайдо бўлади.

Дунёнинг бир неча минтақаларида турли таҳдидлар ҳамда хавфлар юзага келаётган, вазият кескинлашиб бораётган бир даврда, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо мамлакатларнинг ўзаро самарали фаолияти натижаси ўлароқ, Евроосиё худудининг 60 фоизини эгаллаган Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти майдонида доимий барқарорлик сақланиб турибди. Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти минтақавий аксилтеррор тузилмасининг маълумотиغا кўра, сўнгги беш йил ичида ваколатли органлар томонидан 600 дан ортиқ террорчилик характеридаги жиноятлар тайёрланиш жараёнида фош этилган, 500 дан зиёд тайёргарлик базалари йўқ қилинган, халқаро террорчилик ташкилотларига аъзо бўлган икки минг нафардан кўпроқ шахслар қўлга олинган. Мингдан ортиқ қўлбола портловчи ускуналар, ўн мингдан зиёд ўқотар қуроқлар, бир миллиондан кўпроқ ўқ-дорилар мусодара этилган. 2016-2017 йилларда террорчилик ва экстремистик мазмундаги тўрт миллиондан ортиқ материал-

ларни ўзида жойлаштирган юз мингдан зиёд интернет ресурслари бартараф қилинган ёки уларга кириш чекланган⁸.

Бу ижтимоий-сиёсий офатни шунчаки қоралаш билан бартараф этиб бўлмайди. Шу боис, башарият истиқболига таҳдид солаётган терроризмнинг туб моҳиятини ўрганиш, уни юзага келтириб чиқараётган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий ва маънавий омилларни чуқур тадқиқ этиб аниқлаш, сиёсий-фалсафий жиҳатдан таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир⁹.

Шу билан бирга, бу йўналишдаги муаммолар, ушбу мақолада билдирилган фикрлар орқали тўлиқ ҳал этилади, деган фикрдан йирокмиз. Агарда, ҳар бир шахс ўз ватанининг тинчлиги ва хавфсизлигини таъминласа, терроризм, экстремизм ва зўравонликнинг бошқа кўринишларига қарши курашиш борасида қўшни давлатлар билан ҳамкорликнинг тўлиқ механизми яратилса, ушбу турдаги жиноятларнинг барвақт профилактикаси амалга оширилса, минтақамизда тинчлик алангаси асло ўчмайди.

Ш. УБАЙДУЛЛАЕВ,
Ўзбекистон Республикаси
Ички ишлар вазирлиги
Академияси «Криминология»
кафедраси ўқитувчиси

¹Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ташкил этилганлигининг 26 йиллиги ва Ватан ҳимоячилари кун муносабати билан байрам табриги. «Халқ сўзи» газетаси 2018 йил, 13 январь, №8.

²Б.А.Матлюбов «Терроризм ва экстремизмга қарши курашиш: муаммо ва ечимлар», Ўқув қўлланма. Т-2018. 3-б.

³И.А. Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Маънавият. Тошкент-2010. 111-бет.

⁴Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг «Террористик, экстремистик ёки бошқа тақиқланган ташкилот ва гуруҳлар таркибига адашиб кириб қолган Ўзбекистон Республикаси фуқароларини жиноий жавобгарликдан озод этиш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги 2018 йил 19 сентябрдаги ПФ-5542-сонли Фармони.

⁵«Халқ сўзи» №205. 30.05.2019.

⁶«Халқ сўзи» №211. 11.10.2019.

⁷«Халқ сўзи» №211. 11.10.2019.

⁸«Халқ сўзи» №117. 08.06.2018.

⁹Б.А.Матлюбов «Терроризм ва экстремизмга қарши курашиш: муаммо ва ечимлар», Ўқув қўлланма. Т-2018. 3-б.

ФУҚАРОНИНГ ЙЎҚОЛГАН ПАСПОРТИНИ ТИКЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги конституциявий мақом ва республикамиз ҳудудида ягоналик хусусиятига эга ҳуқуқий институт ҳисобланади. Шубоис, Асосий Қонунимизда фуқароликка оид нормалар инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчларини белгиловчи нормалардан олдин жойлаштирилган. Зеро, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларидан фойдаланиш, бурчларнинг доираси бевосита фуқаронинг маълум давлатга мансублигидан келиб чиқиб белгиланади.

Жорий йилнинг 13 март куни «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги Қонуннинг янги таҳрирда қабул қилиниши мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш соҳасидаги катта қадам бўлди. Мазкур Қонун фуқаролик институтининг мазмун-моҳиятини, шунингдек соҳадаги қонун ҳужжатларининг очиқлиги ва демократиявийлиги даражасини белгилаб берувчи асосий принципларни ўзида акс эттирган ҳуқуқий ҳужжатдир. Қонун билан илгари ҳуқуқий базаси мавжуд бўлмаган Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги масалалари бўйича илтимосномаларни кўриб чиқишни тўхтатиш ва тугатиш тартиби ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Фуқаролик масалалари бўйича комиссия фаолиятининг ҳуқуқий асослари, унинг асосий вазифалари ва ваколатлари белгилаб берилди. Бундан

ташқари, ривожланган давлатларнинг қонунчилигида мавжуд бўлган муҳим норма – Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига қабул қилиш шарти сифатида давлат тилини мулоқот учун етарли даражада билиш бўйича талаблар ҳамда фуқаролик масалаларини кўриб чиқишда идоралараро электрон ҳамкорлик механизмлари киритилди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 6 мартдаги «Ўзбекистон Республикасида идентификация ID-карталарини расмийлаштириш ва бериш тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори билан Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг 2011 йилги намунадаги биометрик паспорти ўрнига 2021 йилдан бошлаб идентификация ID-карталарини расмийлаштириш ва бериш тизими жорий этилгани бир томондан фуқароларга давлат хизматларини кўрсатишда қўшимча қулайликлар яратадиган бўлса, иккинчи томондан, ID-карталарни жорий этиш орқали республика аҳолисининг аниқ ҳисобини юритиш имконини беради. Ушбу тизимни такомиллаштириб келгусида ID-картани шахсни тасдиқловчи ягона идентификатор ҳужжат сифатида фойдаланиш ва идоравий тармоқларда сақланувчи шахс ҳақида маълумотлар жамланмасидан (ҳайдовчилик ва пенсия гувоҳномаси, тиббиёт ва тўлов карталари, суғурталар, солиқ тизими ва ҳ.к.) калит сифатида фойдаланиш имкониятини

яратиш мақсадга мувофиқ.

Фуқаролик паспорти шахснинг маълум давлатга мансублигини аниқловчи ва унинг шахсини тасдиқловчи асосий ҳужжатдир. Давлатнинг ваколатли органи томонидан бериладиган ушбу ҳужжат аввало шахснинг фуқаролигини тасдиқлайди, яъни унинг давлат билан доимий сийёсий-ҳуқуқий алоқасини белгилайди, бу алоқа уларнинг ўзаро ҳуқуқлари ва бурчларида ифодаланади. Бинобарин, фуқаролик паспорти Ўзбекистон Республикаси мулкидир ва унинг эгаси Ўзбекистон Республикаси ҳимоясида бўлади.

«Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг паспорти ёки Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги мавжудлигини кўрсатувчи бошқа ҳужжат Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигини тасдиқловчи ҳужжат ҳисобланади¹. Ўзбекистон Республикаси фуқароси паспорти мамлакатимизнинг 16 ёшга тўлган барча фуқароларига, шунингдек фуқаролик тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқ Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини олган шахсларга берилади.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролик паспортини бериш, алмаштириш ва ундан фойдаланиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 5 январдаги ПФ–4262-сонли Фармони билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасида паспорт тизими тўғрисидаги низом талабларига мувофиқ амалга оширилади.

Ушбу Низом билан ҳар бир паспорт эгасига фуқаро паспортини эҳтиёт қилиб сақлаш мажбурияти юклатилган. Фуқаронинг паспортни йўқотиб қўйгани уни маъмурий жавобгарликка тортишга сабаб бўлади.

Шу билан бирга, Ўзбекистон фуқаро-

лари томонидан йўқотилган паспортларни тиклаш амалиётида қатор муаммолар мавжуд.

Биринчидан, йўқотилган паспортни тиклаш учун ортиқча ҳужжатларнинг талаб этилиши вақт ва маблағ сарфланишига олиб келмоқда. Ҳуқуқни қўллаш амалиётида паспортини йўқотган фуқародан аризадан ташқари туғилганлик, никоҳ тузилганлик ҳақидаги гувоҳномалар (агар никоҳда бўлса), уй дафтари ёки хонадон карточкаси (шакл-16, 17) талаб этилади. Бундан ташқари, жойларда йўқолган паспортни тиклаш жараёнида қўшимча ҳужжатлар сифатида ҳарбий гувоҳнома ёки мудофаа бўлимидан маълумотнома, ота-онанинг паспорт нусхалари, уларнинг ўлими ҳақидаги гувоҳномалар, никоҳда эмаслиги тўғрисида ФХДЁ органларининг маълумотномалари, маҳаллий матбуотда паспорт йўқолганлиги ҳақида эълон берилганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар сўралади.

Иккинчидан, миграция ва фуқароликни расмийлаштириш бўлинмаларида паспорт йўқолгани ҳақидаги иш юритиш тартиби маънавий эскирган. Жумладан, Ўзбекистон Республикасида паспорт тизими тўғрисидаги низомга мувофиқ, фуқаро паспортини йўқотганида паспорт йўқолганлиги ҳақида ариза берилган кундан бошлаб бир ой ичида янги паспорт берилиши, зарур ҳолларда эса бу муддат ички ишлар органи раҳбарияти томонидан яна бир ойга, истисно тариқасида олти ойгача узайтирилиши мумкин. Бу эса, ўз навбатида, фуқароларга, айниқса, чет давлатларда таҳсил олаётган ёки ишлаётганларга қийинчилик туғдиради.

Учинчидан, паспортни қасддан яроқсизлантириш ёки эҳтиёт қилиб сақлаш маслиҳатида йўқотиб қўйганлик учун жавобгарликка тортиш масаласини

қайта кўриб чиқиш тақозо этилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 223-моддасининг биринчи қисмида фуқаронинг паспортсиз ёки ҳақиқий бўлмаган паспорт билан, доимий пропускасиз ёхуд турган жойи бўйича ҳисобга турмасдан яшаганлиги учун маъмурий жавобгарлик белгиланганлиги билан бир қаторда паспортни қасддан яроқсизлантириши ёки эҳтиёт қилиб сақламаганлиги оқибатида йўқотиб қўйганлик учун ҳам бир хил – базавий ҳисоблаш миқдорининг иккидан бир қисмидан уч бараваригача жарима солишга сабаб бўлиши белгилаб қўйилган. Шунингдек, паспорти йўқолган фуқарога йўқолганлик ҳақида йиғма иш жилд юритилиши жараёнида маъмурий баённома тузилади ва унга жарима миқдори эълон қилинади. Аксарият ҳолларда қоидабузар томонидан белгиланган жарима шу куннинг ўзида тўланади. Аммо айрим ҳолларда йиғмажилдни кўриб чиқиш мобайнида фуқаро томонидан йўқотилган паспорт топиб олинади ва маъмурий баённома бекор қилиниши ҳамда тўланган жарима қайтарилиши талаб этилади. Амалиётда бу каби ҳолатларда қандай йўл тутилиши кераклиги Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида акс эттирилмаган.

Бундан ташқари, «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг паспорти фуқароликни тасдиқловчи ягона ҳужжат ҳисобланмайди. Ўн олти ёшга тўлмаган боланинг туғилганлик тўғрисидаги гувоҳномаси ҳам Ўзбекистон

Республикаси фуқаролигини тасдиқловчи ҳужжатдир. Бирок, ушбу ҳужжат ФХДЁ органларида давлат рўйхатидан ўтказилади. Ушбу ҳужжатни қасддан яроқсизлантириш ёки йўқотиб қўйганлик учун вояга етмаганнинг қонуний вакилига нисбатан жавобгарлик белгиланмаган.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда қуйидагилар таклиф этилади:

биринчидан, паспорт йўқолган ҳолларда уни тиклаш механизмини соддалаштириш. Бунда паспортни йўқотган фуқаронинг миграция ва фуқароликни расмийлаштириш бўлимларига масофавий мурожаат қилишини таъминлаш учун тизимга ахборот технологияларини кенг жорий этиш тақозо этилмоқда.

Бундан ташқари, фуқаролик паспортини тиклаш учун ариза ва қўшимча ҳужжатларни фуқаронинг ўзидан эмас, балки идоралараро электрон ҳужжат алмашинуви тизими орқали олиш мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, паспортни қасддан яроқсизлантириш ёки эҳтиёт қилиб сақламаганлик оқибатида йўқотиб қўйганлик учун маъмурий жавобгарликни бекор қилиш. Ривожланган давлатлар (АҚШ, Германия, Латвия, Озарбайжон, Сингапур, Украина, Чехия ва Қозоғистон)да паспортни йўқотганлик ёки уни яроқсиз ҳолга келтирганлик учун маъмурий жавобгарлик белгиланмаган. Фуқаролик паспортини тиклаш қўшимча тўловлар орқали амалга оширилади.

С. ДЖОЛДАСОВА,
юридик фанлар номзоди, доцент

¹«Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.03.2020 й., 03/20/610/0299-сон.

ҚАБРНИ ТАҲҚИРЛАГАН КИМ?

Қишлоқнинг энг чеккасида кўримсизгина уйда яшовчи Шожалил (исм-шарифлар ўзгартирилган) уйланиб, учта фарзандли бўлди. Бироқ, у оталик масъулиятини ҳис қилмади. Тўрт-беш сўм топганини арокқа сарфлади. Турмуш ўртоғи Арофат эрининг хурмача қилиқларидан, жанжалларидан тўйиб кетди. Шожалилни ота-онаси ҳам, маҳалладошлари ҳам тўғри йўлга солишолмади. Шундан сўнг Арофат ажрашиш учун судга ариза берди. Кўп ўтмай улар ажрашди. Болалар онасида қоладиган бўлди.

Шожалил Арофатнинг юзини кўрмаслик учун укаси Матмусанинг уйига борди. Жигар экан ука ҳам акасини уйига киритди ва унга алоҳида битта хона ажратиб берди. Аёлига акасининг иссиқ-совуғидан хабардор бўлишни тайинлади. Ўзи эса, иши билан овора бўлди.

Шожалилни бу ерда пишагини пишт дейдиган одамнинг ўзи йўқ эди. Шунинг учун у хоҳлаган пайтда уйдан чиқиб кетар, хоҳлаган пайтда кириб келарди. Нимагадир у доим уйдан чиқаётганида хонасини қулфлаб қўядиган одат чиқарди. Бунга ука эътибор бермади. Ака бировларникида ишлаб тирикчилигини ўтказиб юрди.

Орадан бир йил ўтди. Шожалил тайинли бирор жойда ишламади. Шунинг учун қишлоқдаги одамларнинг уйда мардикорчилик қилди. Кимнидир ғиштини қуйди, кимнидир уйини сувоқ қилди. Хуллас, кунини ўтказиш учун бировларнинг эшигида хизмат қилди. Энди у оиласи билан яхши

яшаганини ҳис қила бошлади. Ёлғизликдан қийналди. Айниқса, касал бўлиб ётиб қолганида аёлининг боши атрофида гирдиқапалак бўлиб юришларини эслаб кўзига ёш келди. Шундай аёлининг қадрига етмаганига ўқинди. Болаларини соғинди. Аммо, уларни бориб кўришга бети чидамади. Аламини ичкиликдан олди. Охир оқибатда касал бўлиб қолди. Қишлоқдошларидан Митан шаҳарчасидаги Т. Мамановнинг хусусий шифохонаси яхши эканлигини эшитиб, ўша ерга борди. Дўхтирга дардини айтиб, даволанди.

Орадан ўн беш кун вақт ўтгач, даволаниб уйга қайтди. Укасининг бошига дўппи кийиб олганини кўриб ажабланиб сўради:

– Тинчликми? Кимдир оламдан ўтдимми?

– Қишлоғимиздаги Ойсара хола вафот этди. Бугун уни қабристонга қўйиб келдик. Вақтингиз бўлганида бирров фотиҳага ўтиб қўясиз, – деди ука бошини эгганича.

Қоронғу тушганига қарамай ака дарҳол дўпписини кийиб, таъзия билдиргани Одилбекникига йўл олди.

Уни дарвозадан Одилбек аканинг ўғли Ўктамбек кутиб олди.

– Онангни ҳам бериб қўйибсан-да, жиян. Ойсара холам қандай жаннати аёл эди-я. Эссиз. Сенларнинг роҳатингни кўриб юрса бўлмасмиди? Мени қанчалар яхши кўрарди. Мен ношуд бўлсам унинг тобутини кўтаришга ҳам ярамадим. Таъзиясида ҳам қатнашолмадим. Илоё жойлари жаннатда бўлсин. Бардам бўл, жиян, бандалик экан, – дея ҳиқиллаганича қўли-

ни юзига тортиб фотиҳа қилди у.

Бироздан сўнг уйга қайтди. Хонасига бекитиб қўйган винони олиб тўйгунича ичди. Кейин ҳовлига чиқди. Укаси, келини ва жиянлари ўз хоналарида эканлигини кўриб атрофга олазарак қаради. Ҳовлида ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, омборхонага кирди. У ерни тит-пит қилиб ер ағдарадиган лопаткани топди. Уни елкасига қўйганича дарвозадан чиқди. Кўчада ҳам ҳеч ким йўқ. Атроф жим-жит эди. У худди ўғридек ён-верига аланглаб «Қулчара» қабристонига йўл олди.

Бу пайтда ой ҳам баркашдек бўлиб ҳаммаёқни ёритиб турарди. У қабристон дарвозасидан ичкарига кирди. Пайпаслай-пайпаслай янги кўмилган қабрни топди. У ёқ бу ёққа аланглади. Атроф жим-жит, кўчада ҳам тик этган овоз эшитилмасди. Шундан сўнг у шоша-пиша мазорни кавлай бошладди. Тупроқ янги бўлгани учун у қабрни қазишга қийналмади. Кейин қабрга тушди. Бир амаллаб аёлнинг кафанини ечди. Мурданинг қўлларини кафандан чиқарди. Ойсара холанинг юзини сийпалади. У бир вақтнинг ўзида ҳам қабрни, ҳам мурдани таҳқирлади.

Бироз вақт ўтгач, Шожалил қабрдан чиқди. Мазорни бекитишни унутди. Лопаткасини елкасига ташлаганича ётоғига қайтиб, винодан ичиб ухлади.

Эртаси куни Одилбек тонгда қариндошлари билан биргаликда мархума турмуш ўртоғининг қабрини зиёрат қилиш учун боришди. Қабрнинг очилганини, аёлининг қўллари кафандан ташқарида турганини кўрган эр довдираб қолди. Қариндошлар ҳам ҳайратдан ёқасини ушлашди. Қабрнинг устки қисми доирасимон шаклда очилиб ётар, майитнинг кафани ечилиб қўл ва оёқлари кафанидан чиқариб кетилганди. Одилбек нима қилишини билмасдан, тезда маҳалла оқсоқоли ва муллани чақириб келди. Улар қабр бошига ўтириб Қуръон тиловат қилишди. Майитни қабр ичига бошқатдан кафанлаб кўмишди.

Шундан сўнг улар маслаҳатлашиб, бу ҳолат ҳақида туман ички ишлар бўлимига хабар беришди. Одилбекни бундай қабих ишни ким қилган бўлиши мумкинлиги қийнади. Аслида мархума аёлининг тилла тиши йўқ эди унинг тишини олиш мақсадида кавлаган деб ўйласа. Унинг бирон киши билан келишмовчилиги ёки қарзи ҳам бўлмаганди. Одилбек ўйлайвери боши қотди.

Афсуски, ёпиғлик қозон ёпиғлигича қолди. Бу ишни ким қилганлигини ички ишлар бўлими ходимлари ҳам топишолмади.

Орадан бир ой вақт ўтди. Шожалилнинг бу қилмиши фош этилмаганидан сўнг у бундан янада рухланиб, тақроран шундай иш қилишга бел боғлади.

Тинибек қишлоғида яшовчи Олломураднинг турмуш ўртоғи Мухтарам вафот этди. Уни ўша ердаги «Ғойибота» қабристонига қўйиб келишди.

Орадан уч кун ўтгач, Шожалил бир қишлоқдошиникига бориб, ўтинларини майдалаб, тахлаб берди. У меҳнат ҳақи эвазига бир литр вино бериб юборди. Шожалил хурсанд бўлганича винони ётоғига олиб бориб тўйгунича ичди. Кейин тўсатдан яқинда қўшни қишлоқдаги Мухтарам холани вафот этгани ёдига тушди. Омборхонага кириб лопаткани олиб, уни елкасига қўйди-да, «Ғойибота» қабристонига йўл олди. Йўлда иккита бола велосипедда кетаётиб унга салом беришди. Кейин болақайлар қизиқиб ундан қаерга кетаётганини сўрашди.

– Тўла қишлоғида пахса ураяпман. Шунга сув керак. Сувни бу томонга буриш учун кетаяпман, – дея болаларни аллади у.

Кейин у «Тинибек» қишлоғи ҳудудидан оқиб ўтган сойдан ўтиб, тепаликда жойлашган «Ғойибота» қабристонига борди. Шожалил қабристон ва унинг атрофини кузатиб ҳеч ким йўқлигини кўргач, мархума Мухтарам холанинг мазорини излаб топди.

У ёқ бу ёққа аланглаб қабрни лопатка билан ковлай бошлади. Қабрни тахминан бир метрлар ковлаб мазорни таҳқирлади. Кейин ўша атрофда қўй боқаётган болакайга кўзи тушиб, бу ишни дарҳол тўхтатди. Елкасига лопаткасини қўйиб ортига қайтди.

Ўша атрофда қўй боқиб юрган Нурмухаммад уч кун олдин дафн этилган қабрни бир метрлар ковланганини кўриб, дарҳол қабристон қоровули ёнига ошиқди. Кўрганларини унга айтиб берди. Улар Олломурудникига боришиб, кўрганларини унга ҳам айтишди. Олломурад дарҳол қабристонга отланди. Мархума турмуш ўртоғининг мурдаси кўмилган жой қовланганини кўриб ғазабланди. Сўнг ушбу қабристонда эрталабгача қоровуллик қилиб ўтирди. Бироқ ҳеч ким энди бу қабрга яқинлашмади. Кейин у қоровул билан маслаҳатлашиб бу ҳақда туман ички ишлар бўлимига мурожаат қилди.

Ички ишлар бўлими ходимлари қаб-

ристон атрофида юрган болакайлардан ўша куни кимлар бу йўлдан ўтганини, қабристонга қандай кишилар келганини суриштиришни бошлашди. Велосипедда кетаётган икки йигитча мархума аёлнинг қабри қовланган куни қўшни қишлоқда яшовчи Шожалилни лопатка кўтариб қабристон атрофида юрганлигини айтиб беришди.

Шундай қилиб қабрларни қовлаб таҳқирлаётган Шожалил эканлиги маълум бўлди.

Суд Шожалил Тўхтамуродовни 5 йил муддатга озодликдан маҳрум этди.

К. ПАНСАТОВ,
жиноят ишлари бўйича
Иштихон туман
суди раиси,

Хонбиби Ҳиммат қизи МАҲАМОВА,
журналист

ҒАВВОС ҚУТҚАРГАН ОДАМ

Шоҳ бир неча қайиқларда денгизда мулозимлари билан сайр қилиб юрарди. Бирданига қўтарилган тўфон бир қайиқни ағдариб юборди. Ичидаги икки ўспирин сувга гарқ бўла бошлади. Бу ҳол одил шоҳни хавотирга солди. Ғаввослардан бирига дарҳол бу ўспиринларни қутқаришни буюрди. Ғаввос чаққонлик билан сувга тушиб кетди. Бирини қутқаргач, дарҳол қайтиб иккинчисига кетди. Подшоҳ қайиқда буни кўриб, безовта турарди. Ғаввос иккинчи ўспиринни чиқарди. Лекин у ўлганди. Шоҳ ғаввосга:

- Эй ғаввос! Нега дастлаб узоқдагисини қутқардинг? Ҳолбуки, буниси ўлди, – деди.

Ғаввос:

- Подшоҳим, ўзим қутқарган шу ёш йигитдан дунёда яхшилик кўрган эдим. Буни қўйиб наригисини қутқаришим керакмиди? – деди.

Подшоҳ бу сўздан жуда мутаассир бўлди ва энди ҳаммага яхшилик қиладиган бўлди.

Шарқ ҳикояси.

ҲИКМАТ

Эй инсон! Қиссадан ҳисса шуки, бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам сенга нажот келтирадиган ягона нарса яхшиликдир. Сен кишиларга қилган яхшилигинг қадар яхши инсонсан. Саодат ва фароғатга яхшилик билан эришасан. Яратган бир оятида: «Яхшилик қилингизки нажот топгайсиз» деб буюрган. Бу билан биз бир-биримизга доимо яхшилик қилишимиз кераклиги, фақат шу йўл билан фароғатга эришишимиз мумкинлиги айтилган. Шу боисдан ҳам бу оят инсонлик даъвосини қилувчиларга энг катта сабоқ бўлади.

Юсуф Товаслийнинг «Ҳикматлар хазинаси» китобидан